Lau kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2026/095633tillkomshis.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning 4
Bakgrund 4
Syfte 4
Metod 4
Visby stifts kyrkor 5
Omgivningar 7
Lau socken 7
Kyrkomiljön 7
Kyrkogården 10
Kyrkogårdens huvuddrag 10
Historik 12
Nulägesbeskrivning 17
Kyrkobyggnaden 33
Kyrkans huvuddrag 33
Byggnadshistorik 37
Nulägesbeskrivning 52
Restaureringar 137
Arkeologi 155
Fornlämningar 156
Värdering 157
Allmänt 157
Bruksvärden 159
Kyrkobyggnaden 159
Kyrkans inventarier 160
Kyrkogården 160
Händelselista Lau kyrka 162
Lagskydd 168
Källor och litteratur 170
Otryckta källor 170
Tryckta källor 170
Kartor 170

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024**.**

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

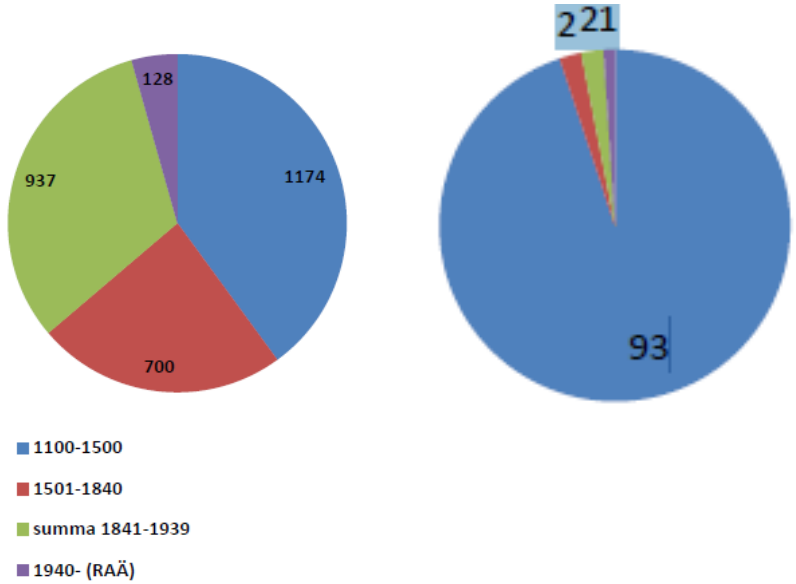
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

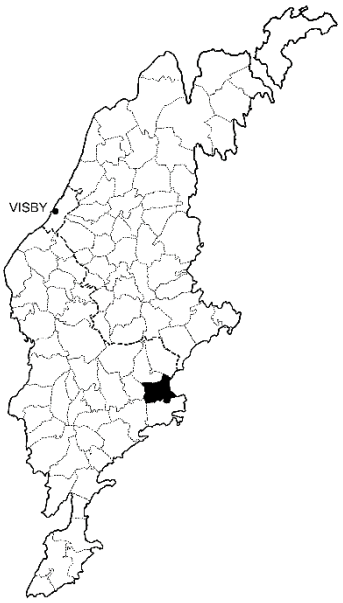

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Lau socken

Lau kyrka ingår i Burs pastorat. Den är belägen på sydöstra Gotland ca 50 km från Visby. År 2022 var invånarantalet i socknen 195 personer.

Kyrkomiljön

Lau kyrka och kyrkogård är belägna vid en vägkorsning mellan landsvägen från Garde till När, och en mindre väg som från Ljugarn över Lausbackar leder vidare mot Lye förbi gårdarna Sunnkyrke och Gannor. Kyrkan och kyrkogården ligger i ett öppet landskap. I söder gränsar kyrkogården mot landsvägen, på andra sidan vägen ligger den tidigare skolan. Öster om kyrkogården löper den ovan nämnda vägen mot Lausbackar. Vid landsvägen står det tidigare sockenmagasinet av trä. Det restaurerades på 1990-talet. På samma tomt står också en likvagnsbod.

I norr ligger den gamla prästgårdsruinen, på en plats även kallad Kastalbacken. Det kan betyda att det ursprungligen funnits en kastal på platsen. Troligen lämnades den att förfalla under tidigt 1600-tal. Intill muren finns även en djup brunn, troligen medeltida, täckt av en kalkstenshäll. Ruinens äldsta del är troligen från 1100-talet. Det antas att den ursprungligen inte varit ämnad enbart som bostad vid denna tid. De tjocka murarna tyder på att den kan ha uppförts som en försvarsanläggning, men det är osäkert. Den övriga anläggningen kan ha tillkommit under 1200- och 1300-talet och tjänstgjorde då som en prästgård. Ett antal borttagna gravvårdar är lutade mot den västra prästgårdsmuren.

Lau kyrkomiljö fotograferad från ovan, nordväst 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Lau kyrkomiljö fotograferad från ovan, nordost 2023. Norr om kyrkogården ligger Lau prästgårdsruin. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Lau prästgårdsruin fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Lau prästgårdsruin fotograferad från sydväst. Foto ES 2023.

Lau prästgårdsruin fotograferad från sydost. Foto ES 2023.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

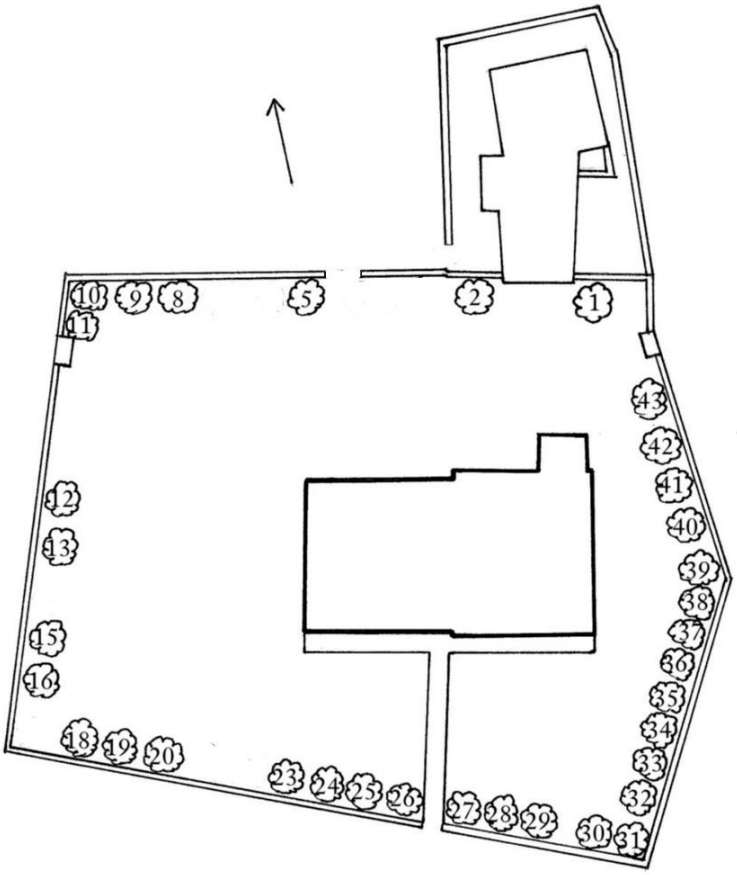
Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar. Den är öppen med en delvis bevarad trädkrans som ger grönska och lummighet. I söder väster och öster finns medeltida stigluckor, och i framför allt den norra mursträckningen finns byggnadsdetaljer och en malsten inlagd i muren. Den medeltida prästgårdsruinen norr om kyrkan ger helhetsmiljön ett stort värde.

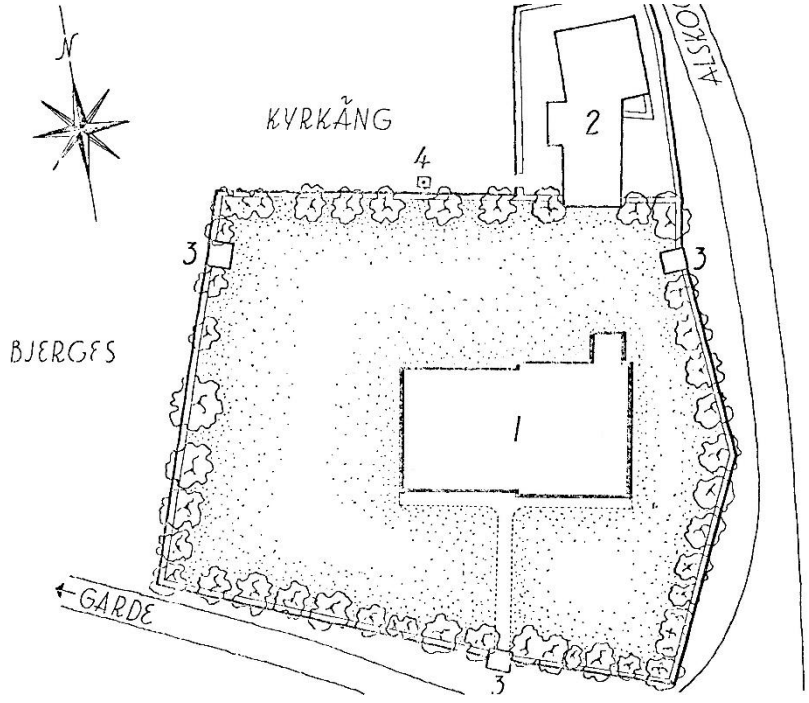
Lau kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, nordväst 2022. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Lau kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, norr 2022. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan Lau kyrka 2009, reviderad 2023 av Gotlands Museum.

Situationsplan Lau kyrka uppmätt av J. Söderberg 1923. 1. Kyrkan, 2. Prästgårdsruinen, 3. Stigluckor, 4. Brunn. Ur Sveriges Kyrkor 165, Gotland VI:7 (1975).

Historik

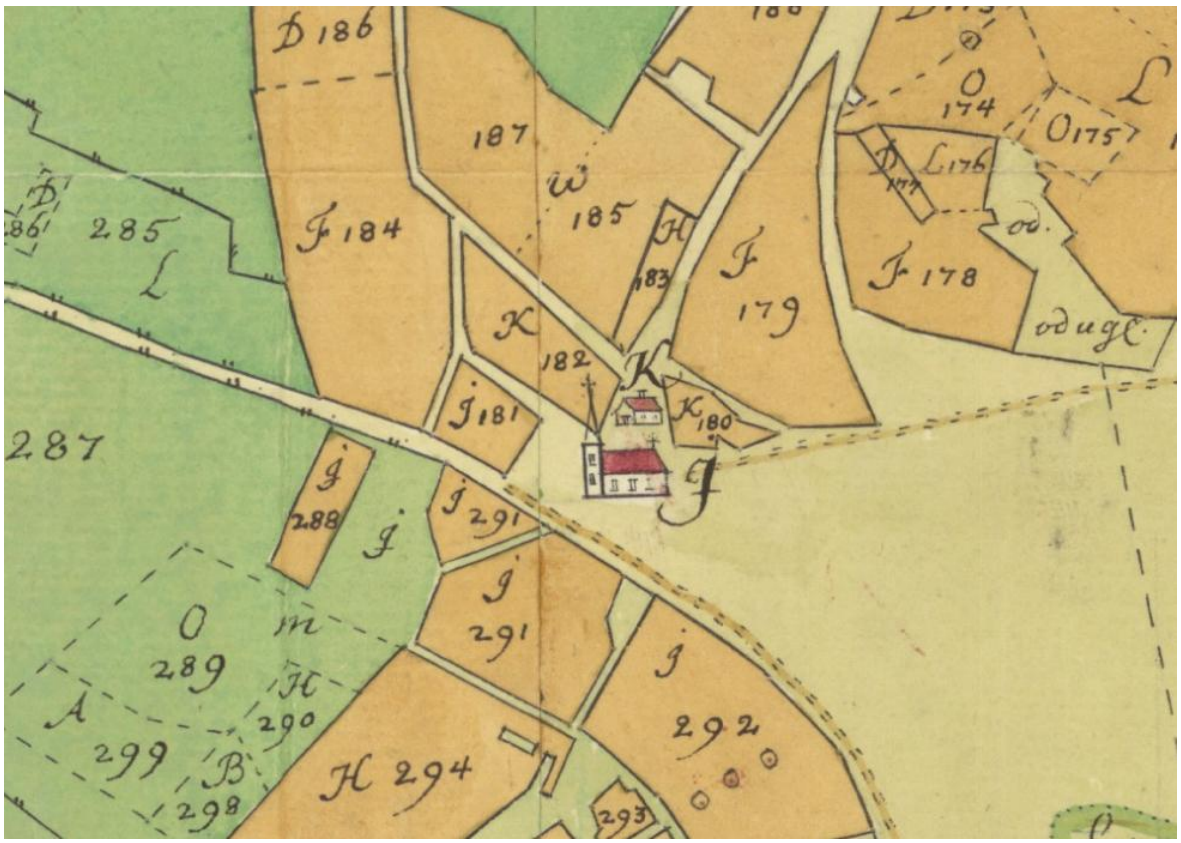
Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omges av åkermarker i söder och norr. I väster ligger betesmark och i öster obrukbar mark.

Kyrkogårdsmuren har omlagts och reparerats vid flera tillfällen. År 1709 uppdelades muren så att varje gård fick sitt stycke. År 1712 var muren på den västra sidan förfallen och i ett visitationsprotokoll 1750 framgår att stenmurarna delvis hade ersatts av träplank. År 1775 påpekades att ”Kyrkogårds stängslet af Sten bör uppsättjas”.

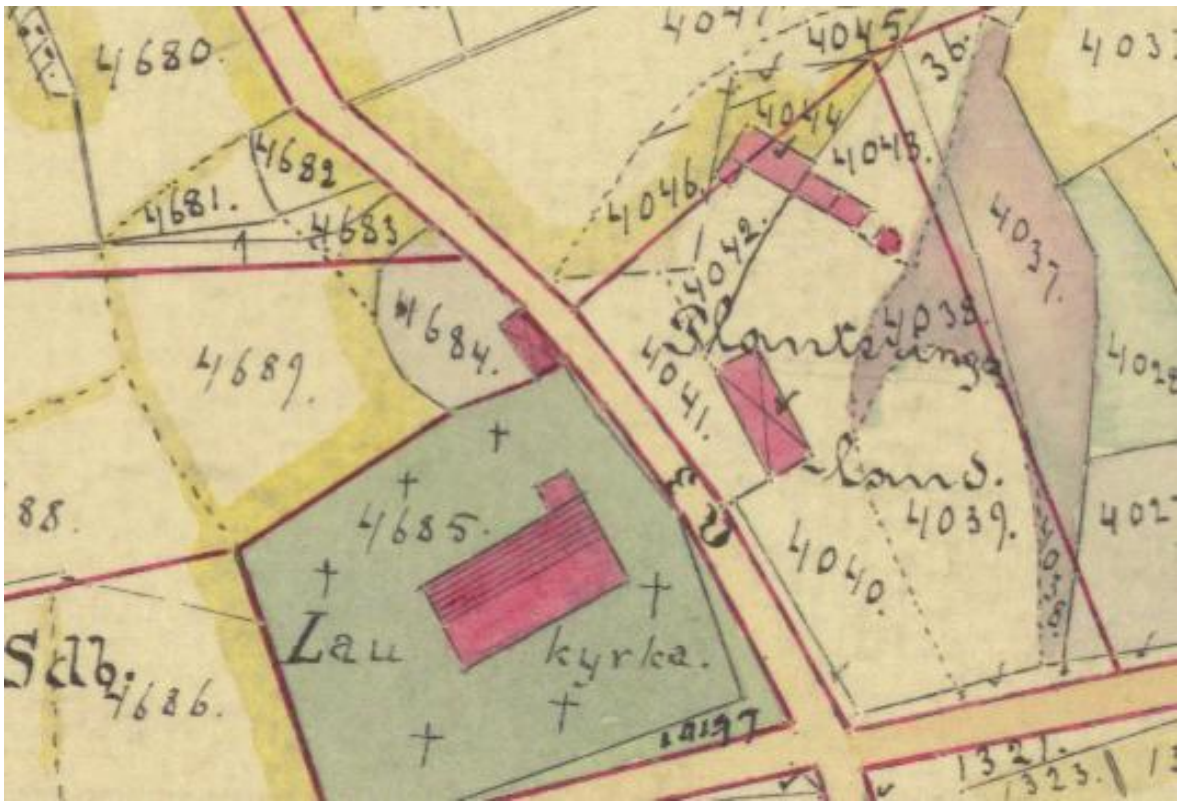
År 1844 började man förespråka plantering av träd på kyrkogården vilket så småningom skedde i en viss omfattning. Vid en visitation 1886 påpekades att det var önskvärt att det planterades mer träd på kyrkogården, speciellt på norra sidan där det saknades träd. Laga skiftes karta från 1889 visar kyrkogårdens omfattning vilken är densamma som idag.

Geometrisk karta från 1701.

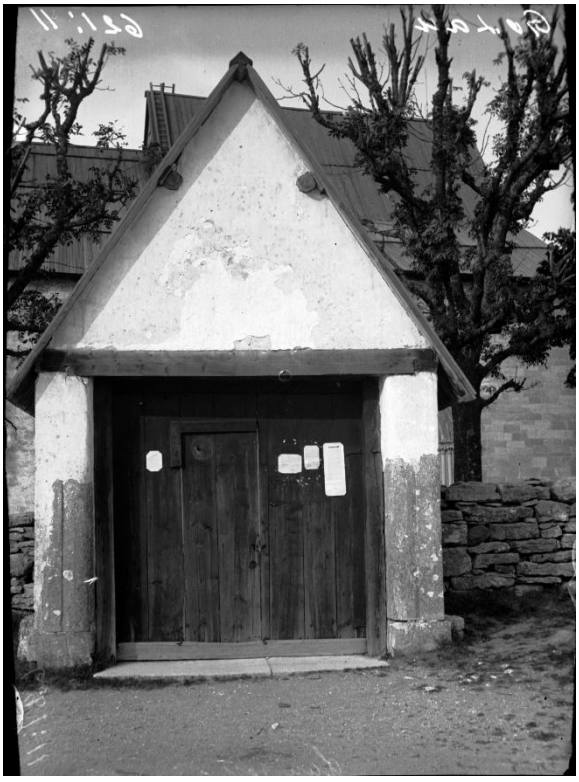
Skattläggningskarta från 1752. Kyrkan omges av vidsträckta åkermarker i söder och norr.

Laga skiftes karta från 1889. Kyrkogården har samma utsträckning idag som 1889.

Lau kyrka och kyrkogård fotograferad från sydväst 1875. Kyrkogården omges av en trädkrans. Foto okänd, ATA.

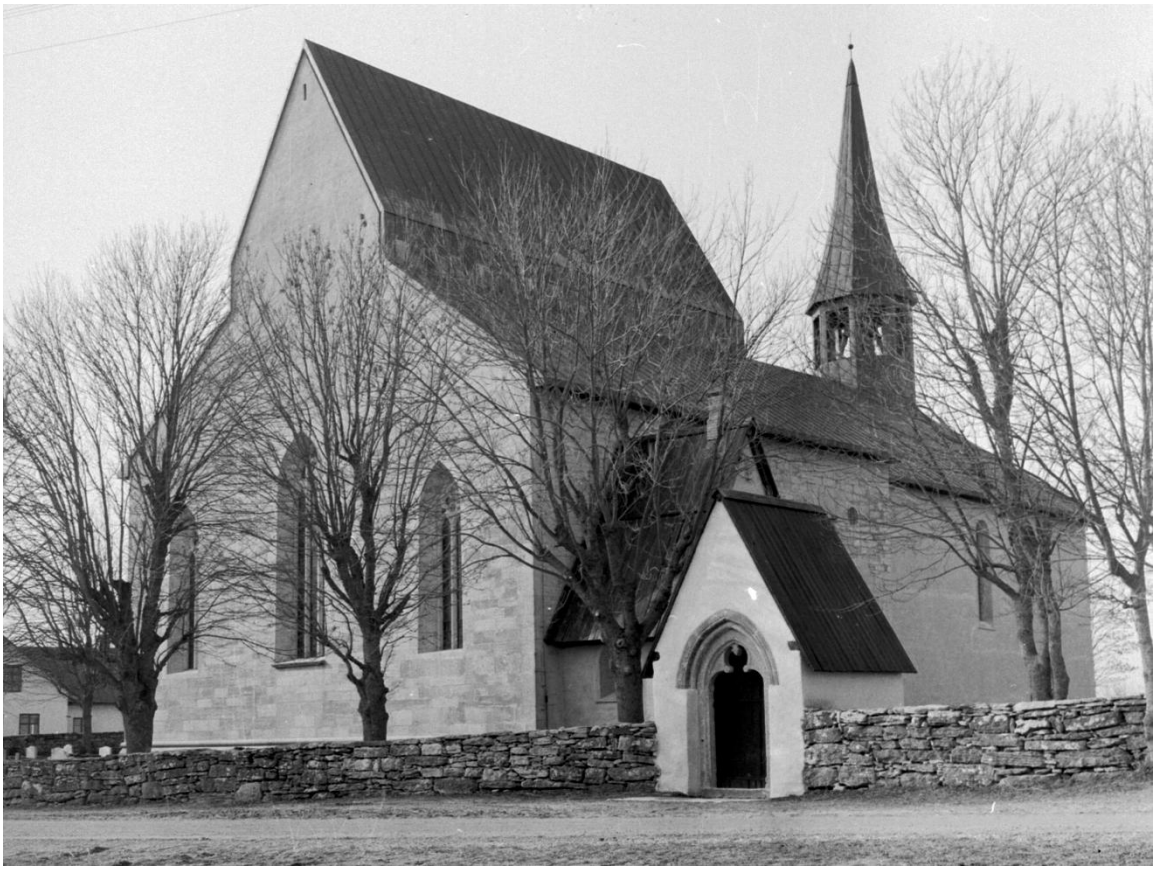

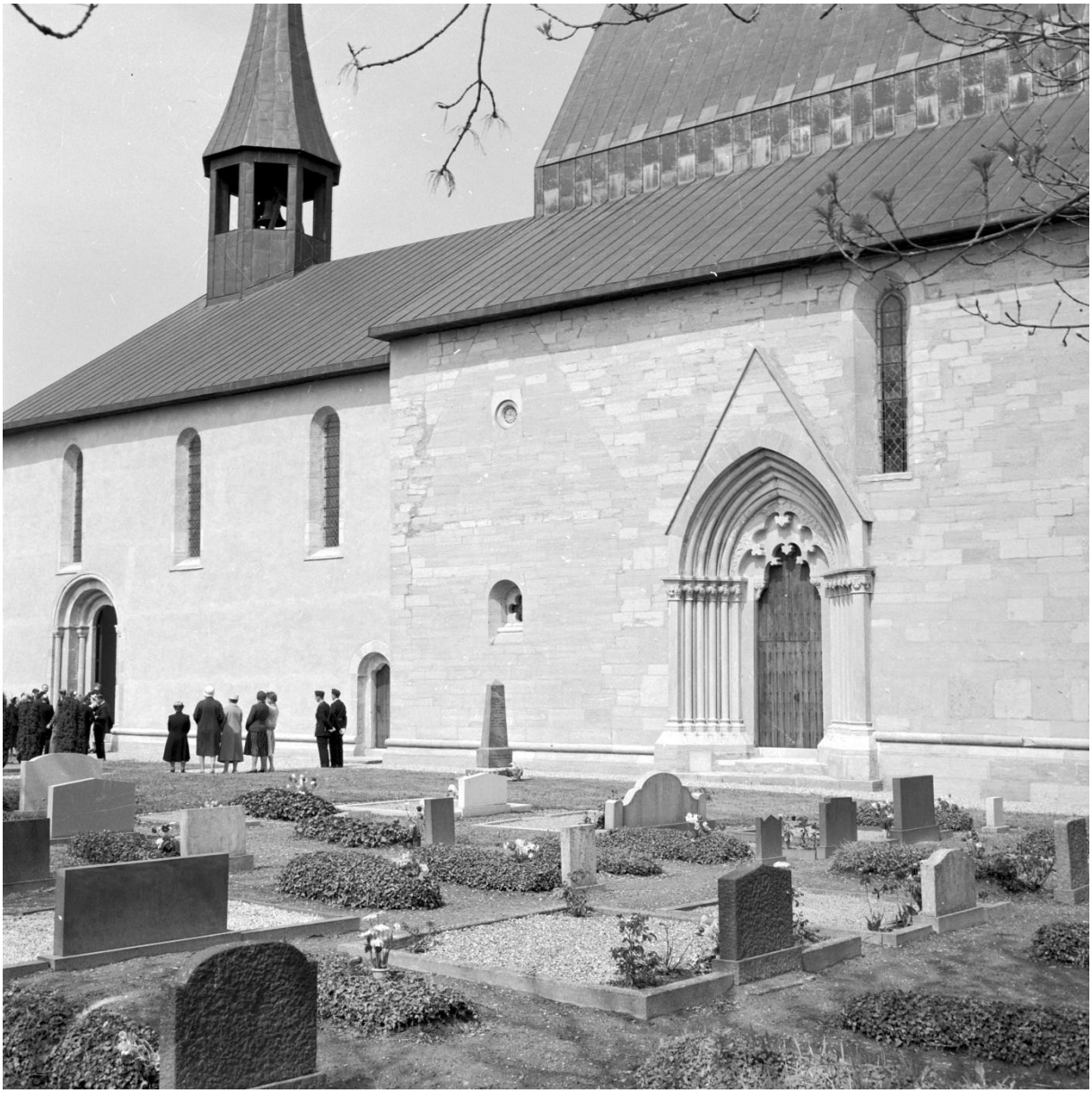
Södra respektive östra stigluckan fotograferade av Eric Erici 1915 respektive 1917, ATA.

Lau prästgårdsruin närmast med den östra delen av kyrkogården i bakgrunden. Foto Bertil Berthelson 1941, ATA.

Lau kyrkogård med den östra stigluckan. Foto Iwar Anderson 1961, ATA.

Den södra sidan av Lau kyrkogård. På kyrkogården finns ett flertal grusgravar omgivna av stenramar, med gravkullar täckta av murgröna. Foto Selling 1961, ATA.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogårdens utformning är oregelbundet kvadratisk. I söder, öster och väster finns bevarade medeltida stigluckor vilket tyder på att kyrkogården i stort kan har bevarat sin ursprungliga utsträckning. Kyrkogården är omgiven av en kallmurad kalkstensmur. Murarnas utsträckning är i söder 78 m, i öster 68 m, i norr 72 m, och i väster 59 m, murarnas höjd varierar (invändigt) mellan 80-90 cm, bredden varierar mellan 85-100 cm. Muren i norr torde vara den äldsta delen. Kyrkogårdsmuren restaurerades 2006. Muren mot väster är helt omlagd, muren mot söder är till mindre del omlagd, medan de östra och norra murarna delvis är omlagda i större omfattning.

Det finns tre stigluckor på kyrkogården, varav två medeltida. Södra stigluckan kallad ”Likluckan”, används som huvudentré till kyrkogården. Öppningarnas omfattningar på både södra och norra sidan är av trä vilket innebär att stigluckan inte är medeltida som helhet, men en del av materialet är medeltida som de huggna posterna på södra sidan. Taket består av tjärade falar i dubbeltäckning. Porten är en dubbelport av stående tjärade bräder. I det högra portbladet finns en mindre gångdörr. Invändigt finns ett brädtak och marken är belagd med sandstensplattor varav några är gravhällar. På en av hällarna kan ännu inskriftsfragment urskiljas. En sten vid östra väggen har inskriptioner. Två stenar vid porten är skålformade.

Östra stigluckan kallad ”Brudluckan”, är uppmurad av kalksten, putsad och vitkalkad med huggen kalkstensomfattning. Taket består av dubbla lager falar utan tät bördning. Golvet är belagt med bland annat två gravhällar av sandsten vars inskriptioner är helt utplånade.

Västra stigluckan kallad ”Bönde lucka”, är uppmurad av kalksten. Hörnkedjorna i öster är frilagda, på den sydöstra hörnkedjan finns en femuddig stjärna inristad, vars uddar kröns av kors, och mellan uddarna liljor. Den östra omfattningen är ombyggd varvid den medeltida bågen av huggen sten togs bort. På den västra öppningens södra post finns en latinsk text inhuggen: JESUS NAZAREM REX: IVIDEORUM vilket betyder Jesus från Nasaret judarnas konung (den text som evangelisterna uppsatte på Jesu kors). Tympanon har en trepassformad dekoration med tre rosor. Taket är ett tjärat faltak. Golvet är belagt med kalkstensflis och en medeltida gravhäll i kalksten. Stigluckan inreddes och omändrades vid restaureringen 1958-1960 till bårhus och används idag som förvarings- och materialbod.

I den norra kyrkogårdsmuren, som troligen är den äldsta delen, anlades 1936 en tre meter bred öppning med en dubbel järngrind.

En gång belagd med kalkstensflis leder från den södra stigluckan till kyrkans huvudingång och vidare längs med den södra fasaden. År 2007 lades kyrkogårdsgångarna om. På hela kyrkogården finns belysningsstolpar. I samband med restaureringen 2003-2004 anordnandes tre nya belysningsstolpar på kyrkogården.

Kyrkogården omges av lövträd som ask, lönn och lind. Kyrkogården omges av en trädkrans bestående av ask, äldre klappade (nr 1-2, 5, 8-12, 15, 18, 23, 25-27, 30-43) och lind, äldre klappade (nr 13, 16, 24, 28-29). Kyrkogården saknar solitära träd.

I den norra delen anlades en minneslund på 2010-talet.

Lau kyrkomiljö fotograferad från ovan 2022. Foto Pär Malmros, Visby stift.

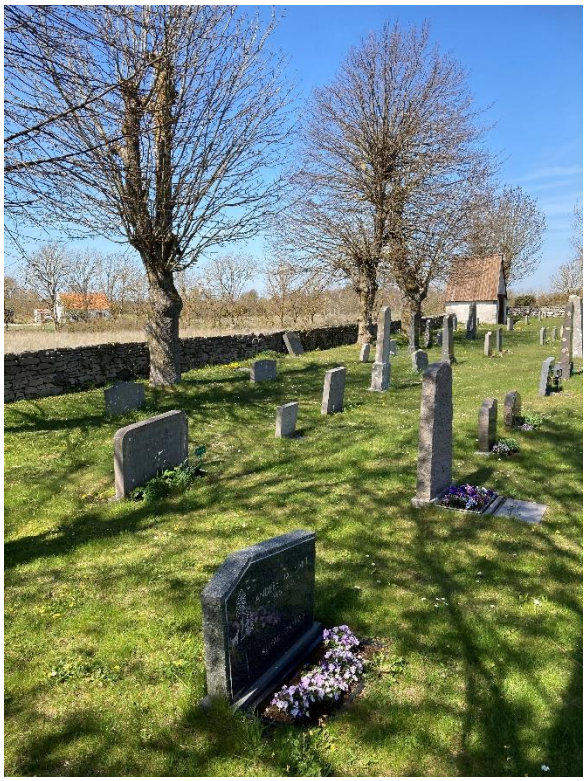
Lau kyrka och kyrkogård fotograferade från sydväst. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen fotograferad inifrån kyrkogården från öster. Foto ES 2023.

Den västra mursträckningen fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den östra mursträckningen fotograferad från norr. Foto ES 2023.

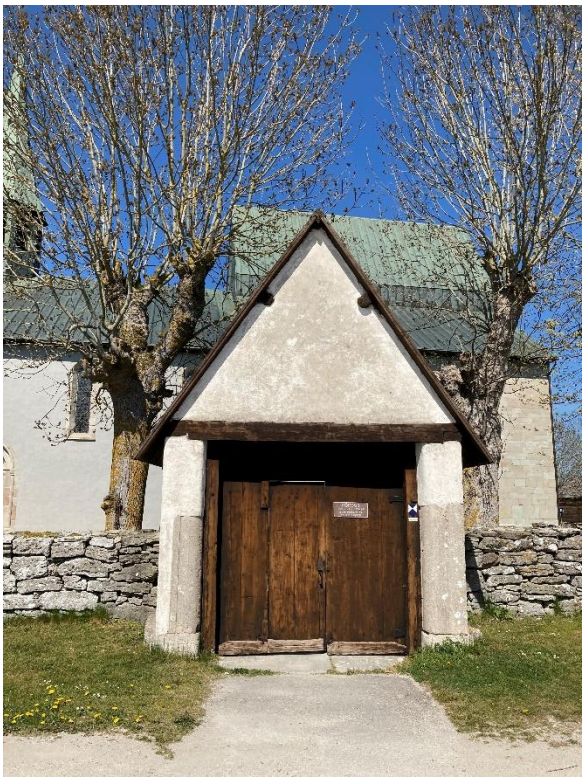
Den norra mursträckningen fotograferad från öster. Foto ES 2023.

På den norra kyrkogårdsmuren ligger många huggna stenar från kyrkobyggnaden. Foto ES 2023.

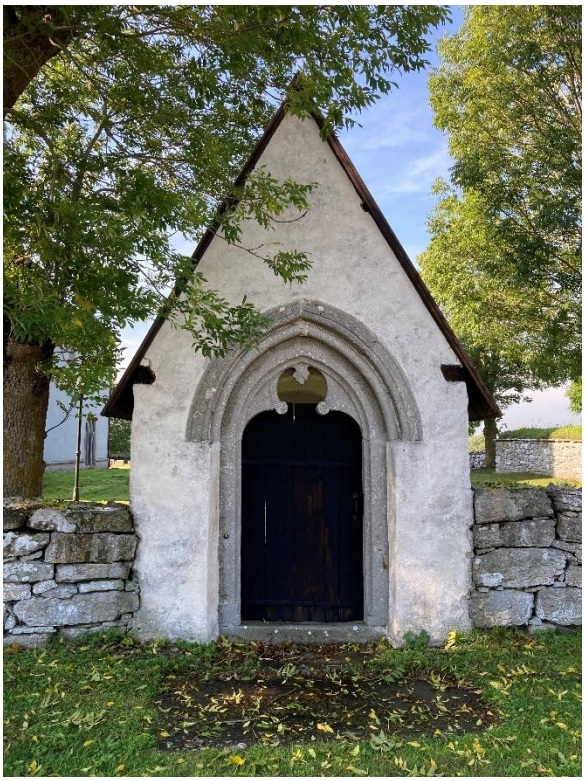
Byggnadsdetalj på norra muren. Foto ES 2023.

Den södra stigluckan fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den södra stigluckan fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den östra stigluckan fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den östra stigluckan fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den västra stigluckan fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den västra stigluckan. Femuddig stjärna i den sydöstra dörrposten. Foto ES 2026.

Den västra stigluckan fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den västra stigluckans norra och södra portposter. Den södra har en inskrift med en latinsk text inhuggen: JESUS NAZAREM REX: IVIDEORUM vilket betyder Jesus från Nasaret judarnas konung (den text som evangelisterna uppsatte på Jesu kors). Foto ES 2023.

Ingång till kyrkogården från norr. Foto ES 2023.

Ingång till prästgårdsruinen från kyrkogårdens nordöstra del. Foto ES 2023.

Gång belagd med kalkstensflis söder om kyrkan. Foto från väster, ES 2023.

Gång belagd med kalkstensflis från den södra ingången. Foto från söder, ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den sydvästra delen av kyrkogården fotograferad från nordväst. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den nordvästra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Minneslund anlagd i den norra delen av kyrkogården. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Obelisk i kalksten från 1884. Den äldsta daterade gravvården på Lau kyrkogård. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och ålder. Foto ES 2023.

Gravhäll i kalksten från 1960. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i form av en bautasten från 1915. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1918 med en ovanlig utformning. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1979. Utformningen knyter an till gravvårdar under de första decennierna på 1900-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten i traditionell utformning från 1938. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten från 1915. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Liggande gravvård i svart granit från 1982, med en ovanlig utformning. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Gravvårdar i trä från omkring sekelskiftet 1900 som tidigare stod på kyrkogården. Idag står de i kyrkan. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

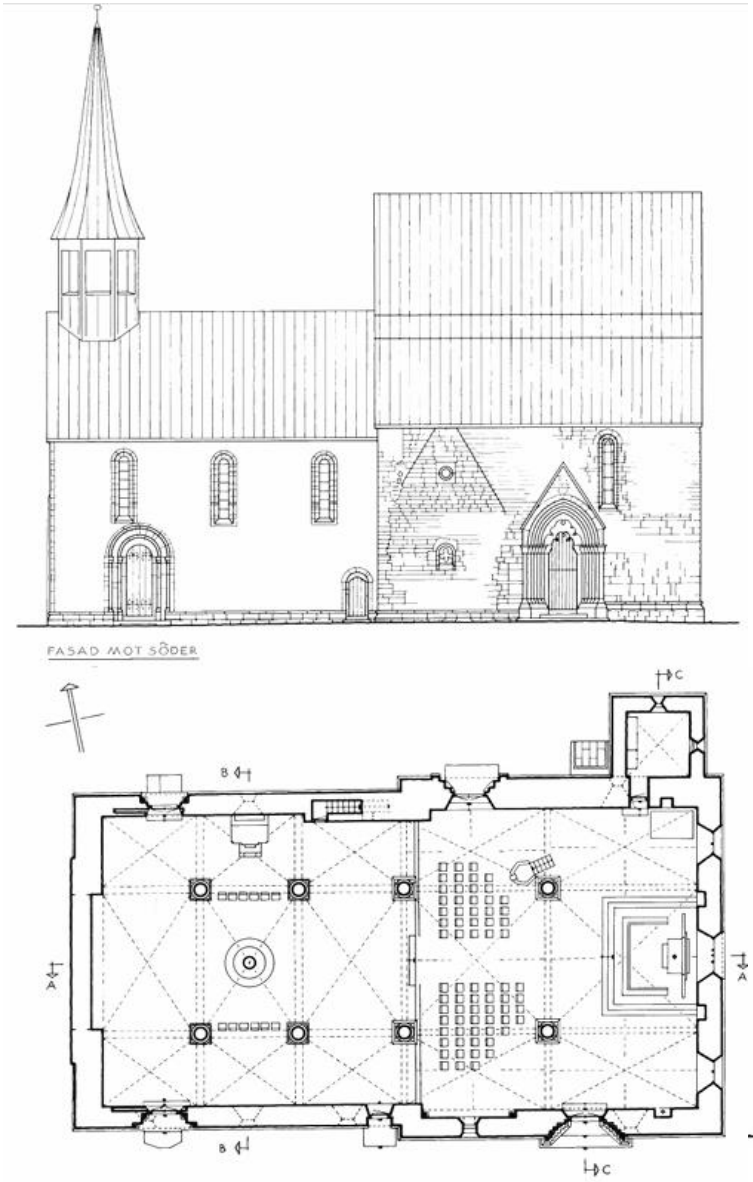
Lau kyrka är en av de mest speciella på Gotland. Detta beror främst på dess storlek. Kyrkan är Gotlands största landskyrka. Storleken framträder dock inte i det yttre, som är jämförelsevis återhållet. En tänkt bågöppning i västra muren visar dock att ett stort västtorn var planerat. Kyrkorummet är inte bara stort utan också ovanligt sammanhållet. Det formar en sammanhållen salkyrka utan det för Gotlands kyrkor karaktäristiska tydligt markerade koret. Valven är i princip lika höga och kolonnerna relativt enhetliga. Till skillnad från övriga gotländska kyrkor vars kor är yngre än långhuset förefaller det därför inte som att tanken var att sedan ersätta långhuset med ett nytt. Orsaken till kyrkans storlek har länge väckt förundran. Socknen har inte varit större än andra utan den måste bero på att kyrkan haft en särskild status eller funktion som dock inte är känd i dag. En stor gåta är sedan hur socknen under århundraden efter medeltiden haft möjlighet att hålla kyrkan med dess stora murar, tak, valv och fönster i gott skick. Kyrkan utmärker sig också genom den omfattande restaurering som genomfördes efter Åke Pornes ritningar 1958-1960. Ovanligt nog förändrades även kyrkans yttre profil som fick en ökad resning och volym när kortaket höjdes. Även det inre genomgick radikala ändringar i rummets möblering, men den var samtidigt en följd av hur kyrkans inredning förändrats radikalt på 1890-talet. Skillnaden mellan folkmängden och kyrkans storlek framgår tydligt i dag då bänkarna endast upptar en liten del av golvytan, medan kyrkan ändå kan vara välbesökt i samband med musikaliska framträdanden eftersom den också är känd för sin ovanligt långa efterklangstid.

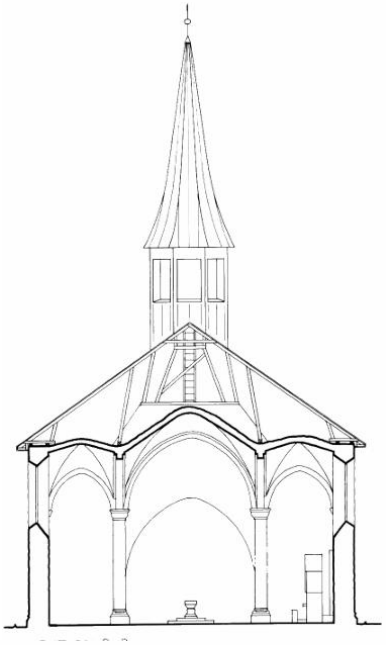

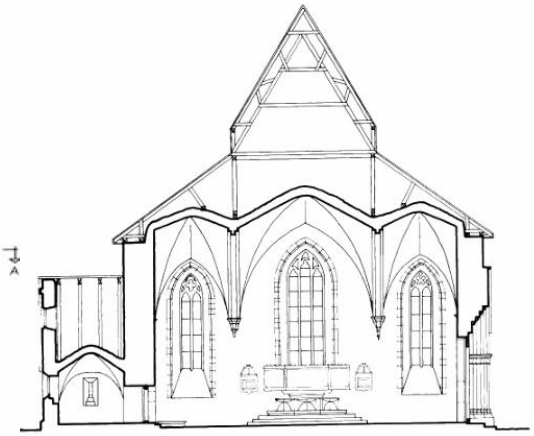
Kyrkan från sydväst. Foto JL 2023.

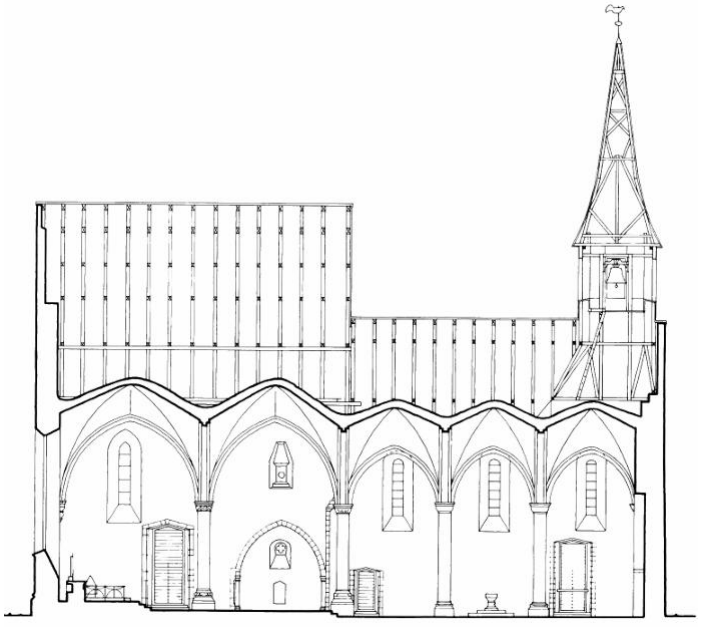

Kyrkan från nordöst, sedd från prästgårdsruinen. Foto JL 2023.

Kyrkans fasad mot söder, sektion mot väster av långhuset, plan, sektion av koret mot öster samt längdsektion mot söder. Uppmätningar John Söderberg 1943, 1972 och 1975. – Korets sidomurar i väster är äldst, långhusets murar från nästan samma tid, 1200-talets förra hälft. Korets övriga murar samt sakristian och de fyra östra kolonnerna är från omkring 1300. Orgeln står i dag i koret och predikstolen vid sydöstra kolonnen. Stolarna i koret har ersatts av bänkkvarter.

Byggnadshistorik

Kyrkans storlek och för Gotland ovanliga form har länge väckt frågor. Emellertid finns endast få uppgifter om dess historia och äldre utformning. De begränsade undersökningar som gjorts under mark har inte givit viktigare byggnadshistoriska resultat. De äldsta delarna av den nuvarande byggnaden är långhuset, med kolonner och valv, samt västra delen av korets södra mur, med det gavelröste som avtecknar sig i fasaden. Troligen ingår äldre murverk i samma del av norra muren fastän det inte framgår lika tydligt av murverket. Äldre delar är sannolikt även en del – men inte allt – av korets släthuggna kvaderstenar samt möjligen sakristians sockel och sannolikt ingången till sakristian, vars omfattning förmodligen är hämtad från en äldre del, samt ett par lösa arkitekturdetaljer samt möjligen delar av sakristiefönstrens omfattningar.

Utifrån analogier med några andra kända exempel går det att anta att socknen har haft en träkyrka. En kyrka bör ha funnits på platsen under 1100-talet om man utgår från att de gotländska socknarna var etablerade då och ifrån att den tidigmedeltida dopfunten stått här och inte flyttats från någon annan kyrka, vilket också synes mindre rimligt. Dock kan kyrkans speciella utformning kunna innebära att den inte har sitt ursprung i en sockenkyrka utan har anlagts från början för en sådan uppgift och först därefter blivit sockenkyrka. Den stora anläggningen ställer också höga krav på en god grund, vilket även kan tala för att en eventuell föregångare legat på annan plats.

Den nuvarande byggnaden innehåller inte delar som talar för att det funnits en tidigare stenkyrka här, utöver sådant som kan förklaras komma från ett äldre kor. Långhusportalernas kapitäl kan lätt uppfattas som stilmässigt äldre än långhuset, men det kan bero på andra saker än att de kommer från en tidigare kyrkobyggnad, och snarlika kapitäl i Alskog ingår i portaler från samma tid som de i Lau. Korsarmsgaveln och långhuset har ansetts tillkomna i ett sammanhang (Lagerlöf i SvK 165, Go VI:7, 1975). Dock talar några förhållanden för att de avspeglar två byggnadsetapper. Främst gäller det att de har olika fasadbehandling, genom att tvärskeppsgaveln har kvaderstensmurverk, och att gaveln är låg i förhållande till långhuset, vilket ger dem olika framtoning och måste ha medfört problem för takens avrinning. Tvärskeppets sockel skulle kunna ha bytts ut för att bättre ansluta till långhuset. Likheter finns med en kyrka, S:t Blasius i Balve i Westfalen (Lagerlöf i SvK), men långhuset är där lägre än tvärskeppet och har spetsiga gavelrösten mot söder kring varje fönster. Vore planen utlagd i ett sammanhang hade långhusets sydöstra portal mera troligt varit placerad i korsarmen än i långhuset. Kända kyrkor på Gotland som har eller har haft jämförbar korsformig plan är Mariakyrkan, S:t Clemens och S:t Hans i Visby samt Roma klosterkyrka och Hamra på södra Gotland. Jämförelser med dem skulle kunna tala för att tvärskeppet har byggts med avsikten att långhuset skulle vara lägre, kanske med sidoskepp som var väsentligt längre än mittskeppet. Tvärskeppet skulle också kunna vara yngre, som i S:t Clemens, vars långhus Lau har likheter med, men den märkligt placerade sydöstra portalen i Lau är lättare att förklara om korsarmen redan fanns på plats än tvärtom.

En svår fråga är att försöka rekonstruera koret mellan korsarmarna. S:t Hans har haft ett närmast kvadratiskt kor med absid som har legat helt öster om tvärskeppet, S:ta Maria likaså. Intressant i sammanhanget är att Hamra kyrka har ett torn som har varit placerat över korsmitten mellan två korsarmar. Det går inte att utesluta något liknande i Lau och skulle möjligen kunna förklara den stora mängden till synes återanvänd kvadersten i kyrkans nuvarande kor, även om en del av den otvetydigt är nyhuggen vid korbygget. Ingenstans förekommer rundade stenar från en absid. Det ger inga belägg för att kyrkan hade absid men motsäger det inte heller helt.

Sakristians sockel skiljer sig från kyrkans övriga. Ofta brukar just sakristians sockel bestå av återanvända sockelstenar från den äldre kyrkans kor, men den kälade formen tycks inte ha några tydliga motsvarigheter i andra kyrkor och skulle möjligen kunna vara yngre och från sakristians byggnadstid. De två fönstrens omfattningar förefaller dock kunna komma från det äldre koret, utom norra fönstrets krön. Sakristieingångens omfattning är med stor sannolikhet en återanvänd romansk portal. Den skiljer sig från de bevarade romanska portalerna genom att vara helt av grå kalksten utan inslag av röd. Den kan ha suttit i koret eller, kanske mer troligt, i norra korsarmens gavel, innan den ersattes av korets nuvarande nordportal.

Invändigt hade hela eller delar av korpartiet kolonnetter i hörnen av den typ som ännu är bevarad på insidan av den tidigare södra korsarmsgaveln. Bevarade rester av kapitäl och baser talar för det, såvida de inte kommer från någon portal. Den lågt placerade sköldbåge och det runda fönstret i den tidigare korsarmsgavelns röste mot söder har tolkats som spår av att korsarmen har haft en övervåning. Ett motsvarande rundfönster, troligen senare flyttat och ändrat till ljusglugg för murtrappan, skulle kunna tala för att motsvarande gällde för södra korsarmen. Dock kan uppdelningen även avse en läktaranordning. Den norra korsarmen har troligen varit lik den södra, att döma av rundfönstret högt upp på muren, men murverket är mer förändrat på norra sidan, bland annat till följd av nuvarande nordportalen, och gränsen för gaveln framgår därför inte. Det nedre fönstret i den tidigare södra korsarmsgaveln var ursprungligen större. Smygen finns kvar, men har, sannolikt vid gotiska korets tillkomst, försetts med en fyrpassglugg samt en sockelsten som solbänk.

Även om det är många oklarheter kring det tidigare korpartiets utformning framgår det att det har varit ett för Gotlands romanska landskyrkor ovanligt rik form. Av sockenkyrkorna på landsbygden är det endast Hamra som brukar lyftas fram som korskyrka, medan korskyrkan i Lau inte brukar uppmärksammas på samma sätt för sin korskyrkoform utan för sin storlek. Tvärskeppet i Lau och Hamra hade ungefär samma mått.

Strax efter tvärskeppet tillkom långhuset. Möjligen fick det, som nämnts ovan, större bredd än vad som var planerat. Sin nuvarande form erinrar liksom måtten om S:t Clemens i Visby. Vid den västra gaveln förbereddes för ett torn som dock inte utfördes. En ovanlig detalj är den lilla portal som finns i långhusets sydöstra hörn och nu används som huvudingång. Portalen är enklare och skiljer sig lite från övriga långhusportaler, men har samma växling mellan röd och grå kalksten i yttersta bågen att alla kan antas vara samtida, och att den lilla portalen inte är hitflyttad från kor eller korsarmar. Den ovanliga placeringen, som saknar motsvarighet på Gotland, kan tala för att koret saknade ingång på grund av korsarmens placering, eller att kyrkans storlek skapade behov för en separat ingång. Den har en förebild i S:t Hans kyrkoruin i Visby som genom utrymmesbrist haft sin huvudportal på motsvarande plats, men som också lyfter fram S:t Hans som tänkbar förebild för den romanska kyrkan i Lau.

I långhusets nordöstra hörn anlades en murtrappa som förutom att leda till vinden leder upp till en större glugg in mot långhuset. Gluggen har en hög bröstning men är lagom för en person att stå innanför på ett kort vilplan. Öppningen har tolkats som en predikoglugg och antaganden har förekommit att kyrkan därför var ett slags annex till någon av predikoordnarnas kyrkor i Visby. Detta har dock två problem. Dels lämpar sig kyrkans akustik dåligt för tal genom efterklangen, som sannolikt var lång redan innan koret byggdes, dels är gluggen och bröstningen så djup att det är svårt för en talare att nå ut. Mer sannolikt är att platsen är avsedd för en för församlingen dold sångare. Emellertid framfördes flera ”läsningar” genom recitativ sång i den medeltida

gudstjänsten. Dessutom behöver gluggens utformning inte motsvara de avsikter man haft med den. Placeringen i långhuset och inte i koret tyder egentligen mer på en plats för textutläggning. Samtidigt är gluggen obemärkt och närmast dold vid en jämförelse med predikogluggen i Vamlingbo kyrka och dess huggna trepassformade omfattning i röd kalksten rakt framför församlingen. En fast glasruta omöjliggör försök att pröva gluggens funktion.

En annan förklaring till kyrkans storlek, som vid långhusets tillkomst var tre fjärdedelar så stor som i dag, har varit att en Olofsled passerat Lau och att kyrkan skulle rymma pilgrimer eller andra personer på väg till en hamn i Lausviken. I detta resonemang ingår också teorin att korsarmarnas övre avdelning var en avskild övervåning som rymde ett härbärge. Emellertid kunde även en mindre kyrka ha rymt en stor skara pilgrimer på väg till eller från hamnen.

En möjlighet är att kyrkan kan ha varit ett pilgrimsmål i sig. En oprövad teori är att det har att göra med det ovanligt starka fuktinslaget på kyrkans golv och kolonnbaserna, vilkas djupt belägna fundament för upp kyla. Undersökningar av dåvarande Högskolan på Gotland 2001 visade att fukten beror på kondens och inte markfukt. Exempel finns dock på större kyrkor där sådant svårförklarat uppkommande vatten tolkats som undergörande verk.

När långhuset stod klart under förra hälften av 1200-talet försågs det med någon form av kalkmålningar, varav en dekorativ bård finns bevarad i den igenmurade tornbågen. Hur omfattande bemålningen var är naturligtvis svårt att säga, men det stora rummet var sannolikt inte lika tätt bemålat som mindre kyrkor.

Omkring 1300 genomfördes nästa stora ombyggnad, då koret och korsarmarna revs och nuvarande koret tillkom. Även denna byggnadsetapp väcker frågor. Den stora formen visar att kyrkan fortfarande efter nära ett sekel hade behållit sin, nu glömda, särskilda ställning. Att koret även fått en nordportal, kyrkans femte portal, tyder på att kyrkan kan ha varit besökt av stora skaror som lätt skulle kunna komma in och ut. Koret skulle kunna sammanföras med det dryga tiotal gotländska klövsadelskyrkor där ett högre och bredare kor byggts som första nybyggnadsetapp i väntan på att även långhuset skulle ersättas. Sannolikheten att långhuset skulle ersättas med ett nytt får anses orimlig. Kyrkorummet formar därtill en helhet där korets kolonner, bågar och valv strävar efter att harmoniera med långhusets. Kolonnerna och valvkonsolerna ligger på samma höjd även om bågarna och valven spänner sig högre.

Det nya koret utgick från tvärskeppets gavelmurar, varav den södra bibehölls intakt medan den norra förändrades, troligen till följd av nordportalen och murtrappans övre del. Att denna del bibehölls är tacksamt, då kännedomen om kyrkans tvärskepp annars kanske inte funnits, men det fick konsekvenser. Korets murar kläddes i kvadersten, som hämtades från det äldre korpartiet, vilket inte var ovanligt när kyrkor på Gotland byggdes om under 1300-talet. Det äldre stenmaterialet brukade då räcka till att sättas i sydfasaden, medan den mindre synliga nordfasaden fick enklare fasadmaterial. Det stora koret i Lau täcktes dock helt, utom gaveln, i finhuggen sten, vilket innebar att materialet även fick kompletteras med nyhuggen sten. Den stora norra korportalen gjorde det sannolikt angeläget att inte låta nordfasaden vara särskilt mycket enklare.

En annan konsekvens av att tvärskeppsgavlarna användes var att koret blev något bredare än långhuset. Skillnaden märks knappt i det inre, men framträder i det yttre. Möjligen hade hållfastheten dock också blivit sämre utan sidomurarnas mursprång mitt på. Målsättningen med det nya koret är ge kyrkorummet en sammanhängande form, att skapa en rektangulär salkyrka

utan markerat kor. Det är en planform som dyker upp på svenska fastlandet åren kring 1300, men som inte anses ha berört Gotland, vilket dels beror på att de gotländska kyrkorna är något äldre, dels att skillnaden mellan kor och långhus gjordes mindre och triumfbågen bred. Några salkyrkor förekommer dock. De som har störst likheter med Lau är Källunge, vilken dock inte blev fullbordad, och S:ta Karin i Visby, innan det nuvarande koret byggdes till, alla från 1300-talets början eller mitt. Förebild är troligen S:t Nicolaus med sitt stora rakt avslutade västparti, som med sina fönster erinrar om östgaveln i Lau. S:t Per utvidgades vid samma tid till salkyrka, om än tvåskeppig, inte så mycket mindre än Lau. Kärnkyrkan till Strängnäs domkyrka uppfördes också vid samma tid som rektangulär treskeppig hallkyrka. Både S:t Nicolaus och domkyrkan Strängnäs har haft ett basilikalt format tak med förhöjt mittparti med vertikala sidor, så som koret i Lau har sedan Pornes restaurering och långhuset i När. Sannolikt var avsikten att hela kyrkan skulle täckas av ett sammanhängande tak på samma sätt som kyrkorummet formar en helhet, även om taken åtminstone sedan början av 1700-talet, varit olika höga.

Det nya koret försågs med en sakristia på norra sidan. Från sakristians vind skall korets murverk framträda med en grövre yta än fasadernas finhuggna kvaderstenar. I sakristians gavelröste sitter dels ett fönster, som ter sig större än vad som vore nödvändigt in till vinden, särskilt som vindens enda tillträde är genom en sent tillkommen taklucka. I gavelröstet sitter en skulptur av en människoliknande figur med lyfta armar. Den saknar samband med platsen den är inmurad på och är troligen ditflyttad, antingen från det äldre koret eller från korets nordportal som har figurer av ungefär samma storlek. Koret har bevarade mindre glasmålningsrutor som talar för att fönstren varit försedda med glasmålningar. Valvkonsoler samt kolonnernas kapitäl och baser är skulpterade, i övrigt saknas fast utsmyckning. Kalkmålningar har troligen funnits, men inte bevarats. I övrigt är inga byggnadsförändringar kända mellan sakristians tillkomst och takförändringar på 1700-talet.

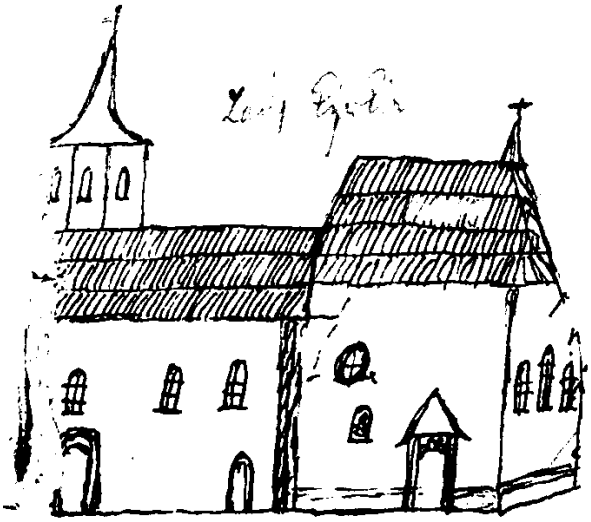
Den äldsta teckningen av kyrkan, gjord 1730 av Johannes Pihl, visar att långhusets och korets tak var olika höga. Korets östra gavel är tecknad som om den hade valmat tak, men gaveln visar inte spår av någon sådan. Över korets östra del reser sig en liten takryttare. En större takryttare sitter över långhusets västra del. En äldre beskrivning av en förändring av taket 1756 omtalar att stora taket (kortaket?) tidigare varit brutet, sannolikt med raka sidor som i När, men nu ändrats till en linje på var sida. Pihl visar dock ingen sådan uppdelning av taket (vilket han dock gör i teckningarna av När, Eskelhem och Sanda). Hans Hässelby ägnade 1779 två månader åt reparation eller nybyggnad av takryttaren, som 1771 var i mycket dåligt skick. Jämförelser mellan avbildningar från 1800-talet och Pihls teckning från 1730 talar för att Hässelby inte följde en ny ritning, vilket hade krävt tillstånd, utan anslöt till den gamlas form om än kanske med avvikelser. Foton och en uppmätning visar att takryttaren hade vertikala sidor, rätt stor volym, var ca en meter bredare än nuvarande takryttare, och att den till stora delar vilade på långhusets västra mur som den var rest på.

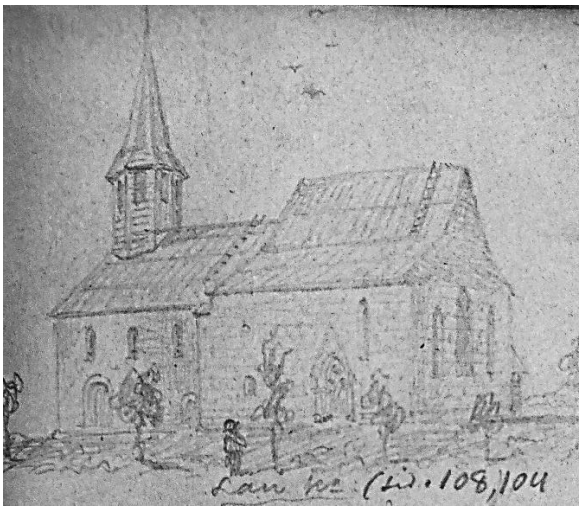
Kyrkans stora tak och byggnadsvolym måste ha inneburit en stor prestation för socknen att hålla i gott skick, med risk för att annars skada valven. Förutom taken och takryttaren var långhusets västra gavelröste av trä liksom det som sköt upp över långhustaket av korets västra gavelröste. År 1697 erhöll Lau kyrka rikskollekt, enligt uppgift som första sockenkyrka i landet. Under 1700-talet lades i olika omgångar tegel på delar av taket. En reparation 1805 är dokumenterad med årtal i sydöstra långhusportalen. Ett foto från 1875 av långhusets nordportal visar hur tegelpannor då stod staplade utanför. Av äldre foton framgår att de båda korportalerna och långhusets sydöstra portal var försedda med nya, moderna dörrblad och var de ingångar som användes. En tid kring

1875 sköt ett rökrör ut genom den fyrpassformiga öppningen i södra kormuren, från en innanför stående värmekamin. En yttre förändring gjordes 1876, varvid långhusets fönster förlängdes nedåt så långt som sydvästra långhusportalen tillät för fönstret ovanför. Den omfattande inre restaureringen utifrån nygotikens stilideal efter förslag av arkitekt Gustaf Petterson 1892-1893 som avlägsnade stora delar av den äldre inredningen berörde det yttre endast med begränsade åtgärder som att fogstryka korets murverk.

År 1916 fick sakristian en murad skorsten och 1932 tillkom värmeanläggning med källare under sakristian. Under en stor del av 1900-talet påtalades kyrkans dåliga skick. Bland annat hotade takryttaren att rasa. År 1950 anlitas arkitekten Åke Porne för att ta fram restaureringsförslag. Han lade fram förslag som innebar genomgripande förändringar, inte bara av interiören utan även av exteriören. Restaureringen genomfördes 1958-1960. Interiörens förändringar handlade till stor del om att avlägsna samtliga tillägg från den föregående restaureringen på 1890-talet, vilket inte var ovanligt för den tidens restaureringar, men här avlägsnades även äldre saker för att skapa en arkitektonisk helhet. Omgestaltningen berörde i hög grad även kyrkans yttre i högre grad än vad som annars var vanligt vid det mellersta 1900-talets restaureringar, även om det finns exempel på att hur yttertak som har sänkts under 1800-talet har återfått äldre takvinkel utifrån bevarade spår. Lau kyrkas tak ändrades, men inte utifrån bevarade spår. Korets tak höjdes i mitten för att skapa en pseudobasilikal form, efter förebild av bland annat Närs kyrka och på samma vis som det något år tidigare höjda kortaket i Eskelhem. Några spår eller bilder att gå efter saknades, utöver den ovan nämnda uppgiften från 1756 om takets tidigare form. Kortaket förlängdes även ett stycke åt väster, så att de även innefattade korets västra hörn, vilka tidigare saknat samband med byggnaden i övrigt och nu byggdes på något för att komma upp till takfotens nivå. Långhusets takstol, dess västra gavelröste samt takryttaren nybyggdes helt, men inte helt efter den gamla. Gavelröstet av trä murades i tegel som putsades, likt långhusets övriga murar. Långhusets takvinkel sänktes så att fallen löper parallellt med kortakets nedre fall. På samma sätt återuppbyggdes takryttaren med en form som delvis ansluter till den äldre men i övrigt är en ny skapelse, ca en meter smalare än den äldre och lägre. Samtliga tak täcktes med kopparplåt med avsikten att minska trätakens underhållsbehov. De nya tilläggen såväl i det yttre som i det inre gestaltades på ett gentemot de äldre historiskt belagda former relativt fritt sätt utifrån modernistiska stilideal, vilka kan beskrivas som en del av brutalismen i stil och förhållningssätt. Gestaltningen bygger i hög grad på arkitektens konstnärligt gestaltade avvägningar och detaljer, som kortakets förhöjda parti och dess gavel från väster, helt inklätt med kopparplåt, erinrar mer om samtida nyskapad arkitektur än om historiska kyrkomiljöer. Restaureringen bekostades till stor del av statsanslag och andra medel, vilket gjorde att flera av åtgärderna genomfördes utan församlingens samtycke. Den restaurerade kyrkan blev uppmärksammad och resultatet bidrog starkt till att Åke Porne något år senare fick i uppdrag att restaurera Uppsala domkyrka.

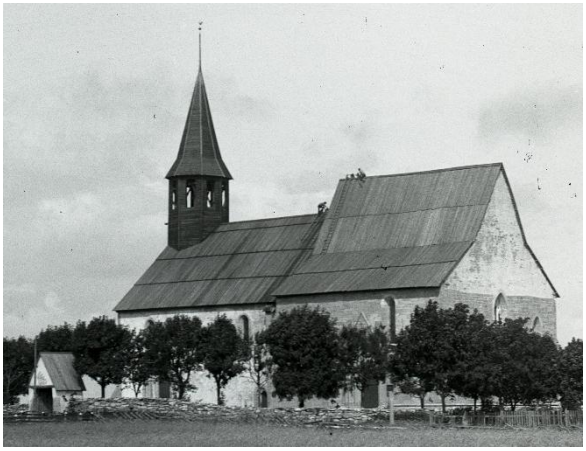
Efter Pornes restaurering har det yttre inte genomgått några större förändringar utöver underhåll. En yttre restaurering vidtogs år 2003. Utöver lagningar kom kompletteringar igenfylldes källaren under sakristian och en yttre dränering gjordes. De yttre arbetena följdes av en inre restaurering som kom att ändra på delar av Åke Pornes gestaltning.

Kyrkan från sydväst 1730 och 1864. Teckningar av Johannes Pihl, efter Torsten Svensson i Gotländskt Arkiv 2008, respektive Per Arvid Säve, UUB Sv. Handskr. S 40 n.

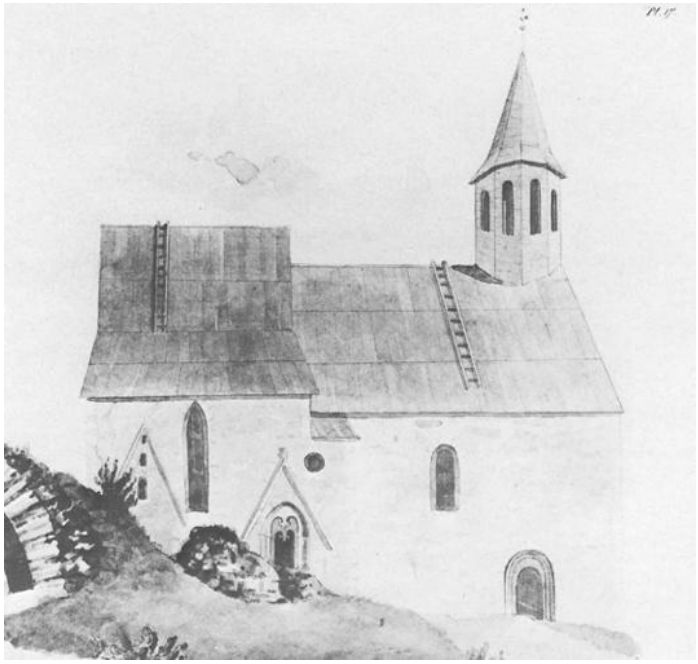

Exteriör från sydöst. Foto Carl Fredrik Lundberg 1875, ATA, respektive Masse Klintberg 1902, Gotlands Museum, Digitalt Museum.

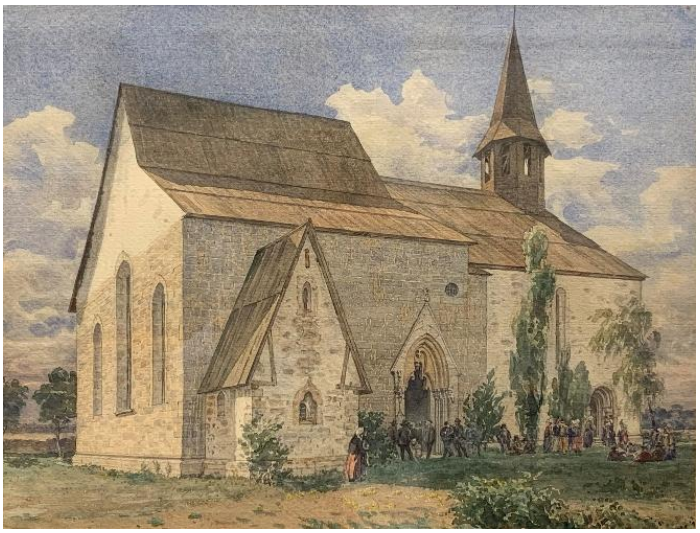

Exteriör från sydväst. Foto Einar Erici 1915, ATA, respektive Masse Klintberg, 1918, Gotlands Museum, Digitalt Museum.

Exteriör från norr. Teckning Lars Cedergren 1855, efter SvK 165, Go VI:7 (1975).

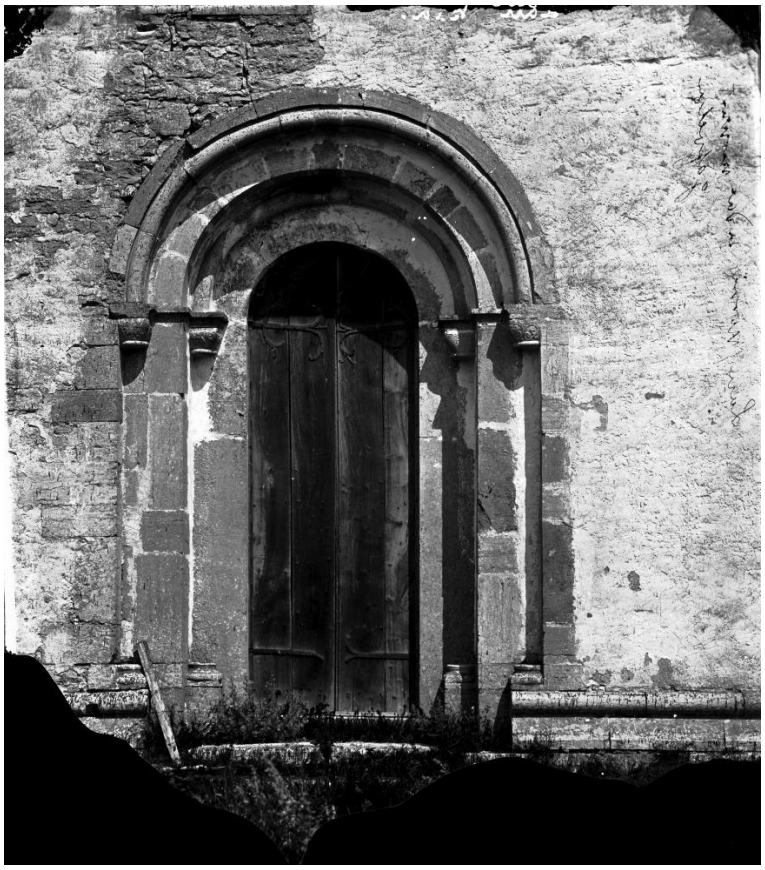
Exteriör från nordöst. Akvarell Johan Kahl 1885, Gotlands Museum.

Exteriör från sydöst och norr. Foto Alfred Edle 1926 respektive Bertil Berthelson 1941 (?), ATA.

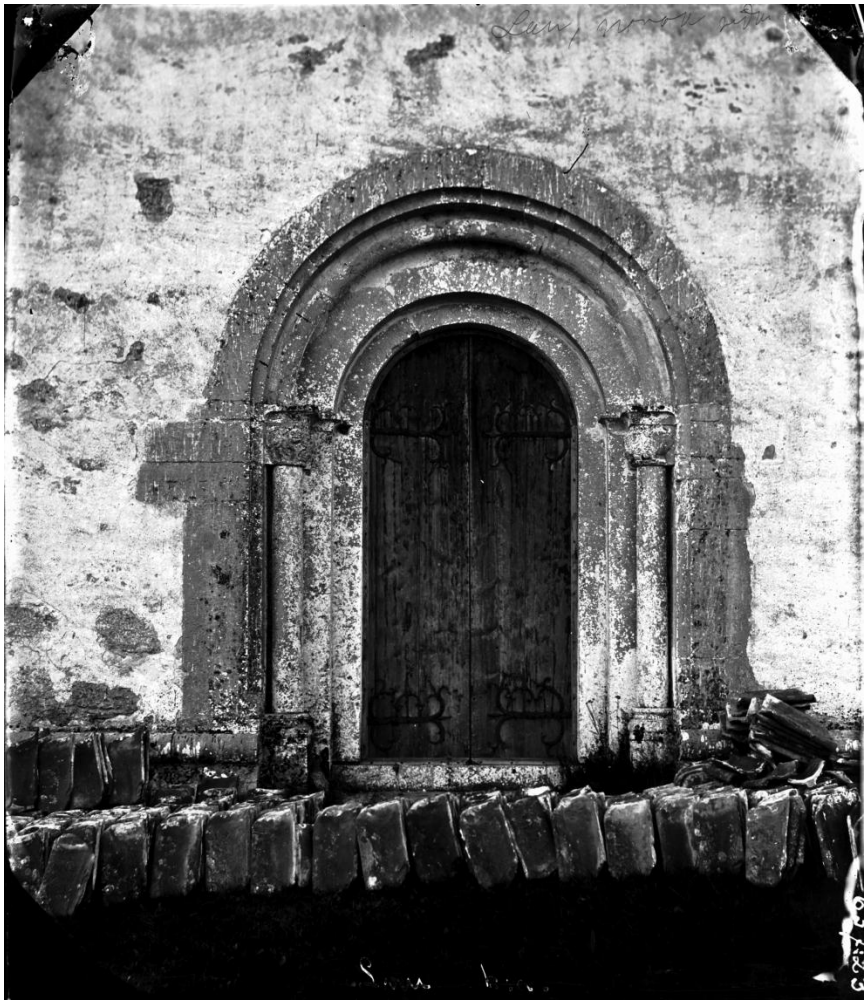

Del av sydfasaden samt långhusets sydvästra fasad, innan långhusfönstren förstorades nedåt 1892. Ett kaminrör skjuter ut genom korets fyrpassformiga fönster, avlägsnat, troligen 1892. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Korets södra och norra portaler. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Långhusets nordportal. Utanför portalen har staplats taktegel. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

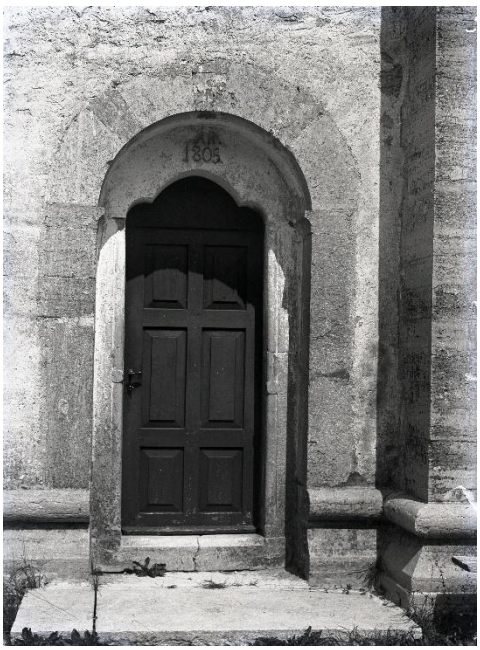
Exteriör från nordöst. Foto C. E. Lönngren 1894, Gotlands Museum.

Exteriör från sydöst, troligen omkring 1900. Foto Alma Elisabeth Lundgren, f. Procopé, Gotlands Museum.

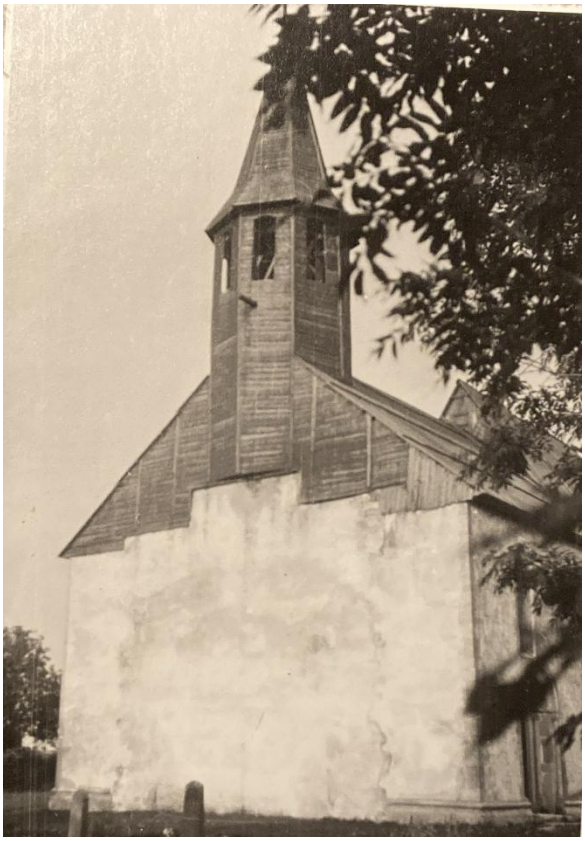
Sydfasaden från sydöst. Långhusfönstrens förlängning nedåt 1892 framträder tydligt. Korportalen har försetts med nytt tak. Foto Masse Klintberg 1918, Gotlands Museum, Digitalt Museum.

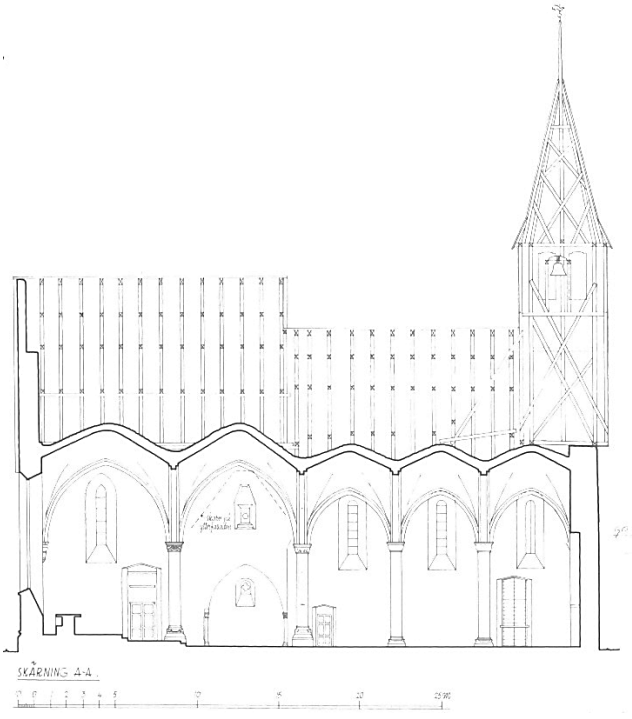

Långhusets sydöstra portal samt korets östra fasad. Foto Masse Klintberg 1914 respektive 1918, Gotlands Museum, Digitalt Museum.

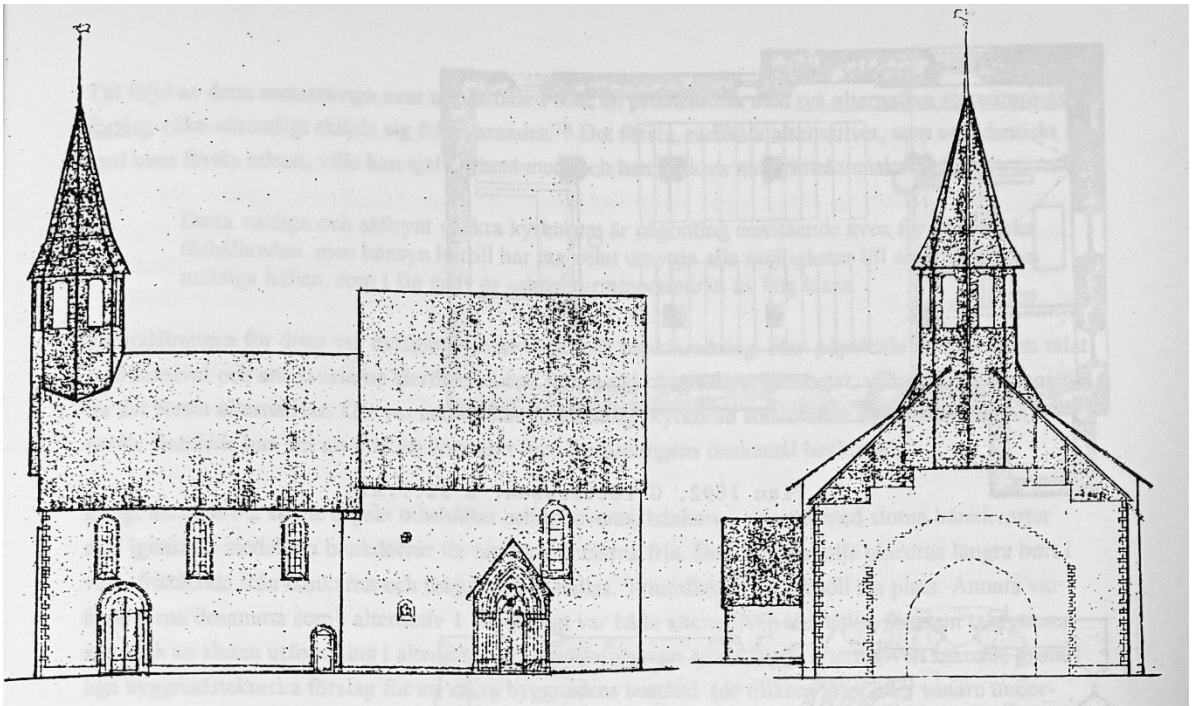
Takryttaren, byggd 1779, sannolikt efter äldre förebild, ersatt av en ny med annan form 1958-1960, sedd från väster och sydväst samt i sektionsritning. Foto Masse Klintberg 1915, Gotlands Museum, Digitalt Museum; Erik Fant 1929, ATA: Kulturhistoriska byråns foton; Johnny Roosval ca 1905, ATA samt uppmätning John Söderberg 1943, ATA (Go 1100 B).

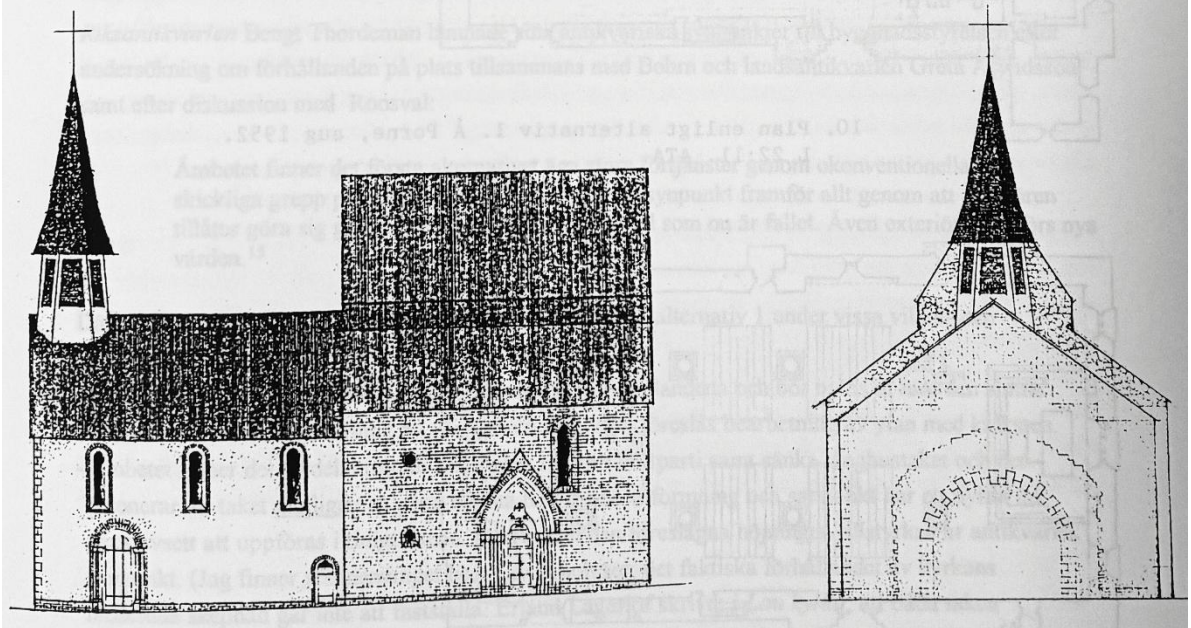
Norra fasaden och sakristian från nordöst. Foto Masse Klintberg 1917, Gotlands Museum, Digitalt Museum.

Sydfasaden från sydväst. Foto Erik Fant 1929, ATA: Kulturhistoriska byråns foton.

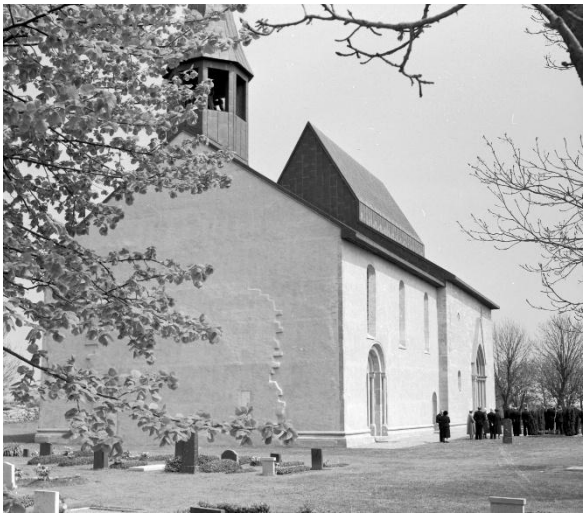
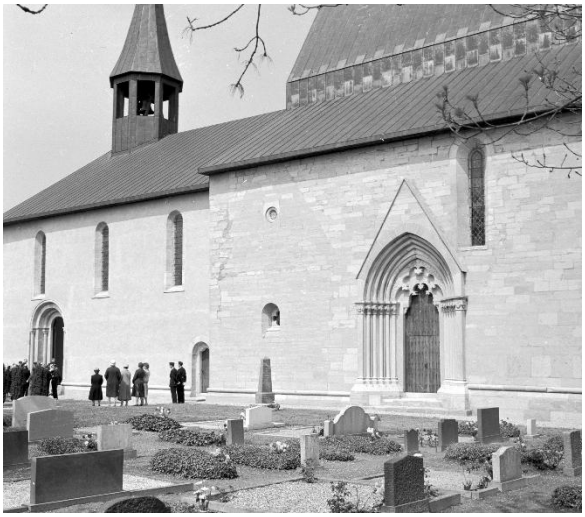

7. Syd- och västfasad före restaureringen.Å Porne 17.3.1952.L 22:10 ATA. (Förtydligad av förf.).

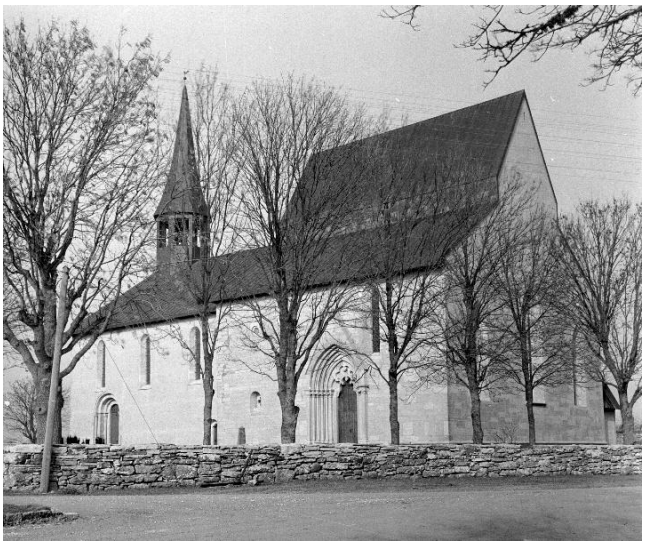

8. Syd- och västfasad enligt förslaget 20.8.1952 av Å Porne. L 22:17. ATA. (Förtydligad av förf.).

Uppmätning och restaureringsförslag av Åke Porne 1952. Efter Marja-Liisa Alm, 'Jag tog bort all protestantisk smörja …' Åke Pornes restaurering av Lau kyrka 1958-60, 60-poängsuppsats, Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, VT 1994.

Exteriör från sydväst och sydfasaden från sydöst strax efter restaureringen 1958-1960. Foto Gösta Selling 1961, ATA.

Exteriör från sydöst samt koret och sakristian från nordöst strax efter restaureringen 1958-1960. Foto Iwar Anderson 1961, ATA.

Exteriör från norr samt koret från söder strax efter restaureringen 1958-1960. Foto Iwar Anderson 1961, ATA, respektive Göran Lindahl 1965, Konsthögskolans arkitekturskola, Digitalt Museum.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan består av en sammanhållen anläggning som till det yttre delas upp på två delar, ett lägre romanskt långhus i väster och ett högre gotiskt kor i öster. På korets norra sida finns en mindre sakristia och över långhusets västra del reser sig en relativt liten takryttare. Murarna är i kalksten som är putsad på långhuset, sakristian och korets östra gavelröste, medan korets fasader har släthuggen kvadersten av kalkstensblock med tunna fogar. Långhusets västra gavelröste samt smärre kompletteringar längs kormurarnas krön är utförda i putsat tegel. Takryttarens fundament på långhusvinden är utfört i armerad betong och inte synligt utifrån. Fint huggen kalksten ingår också i omfattningar till portaler samt i fönstrens smygar. Taken täcks av kopparplåt, liksom korets gavelröste mot väster, medan sakristian har faltak och en skorsten i grått cementtegel. I västra delen av korets södra fasad avtecknar sig en kringbyggd gavelmur till en tidigare korsarm. I långhusets västra fasad finns de överputsade förtagningarna för ett aldrig utfört västtorn samt markering av den förberedda men igenmurade tornbågen.

Kyrkan har inte mindre än fem portaler, vilket är det största antalet för Gotlands medeltida landskyrkor. Alla har omfattningar av huggen kalksten, flera av dem har kolonnetter samt skulpterade kapitäl och andra dekorativt huggna inslag. I långhusets sydvästra och norra portaler ingår kapitäl med grunt huggen dekor av en form som kan uppfattas som mer ålderdomlig än resten av långhuset. Särskilt gäller detta det figurativa västra kapitälet i nordportalen med en människa mellan korslammet och ett odjur. Utöver dessa två stora rundbågiga portaler har långhuset en liten rundbågig portal, som idag och troligen sedan en längre tid, utgör kyrkans huvudsakliga ingång. Korets två gotiska portaler är unika i sin sammansättning genom att två stora portaler med vimperger från samma tid är placerade i samma byggnadskropp i samma gotländska kyrka. Portalerna är dock inte identiska. Vimpergen och de yttre arkivolterna i sydportalen har tydligare resning än i nordportalen. Den södra har en större färgväxling, mellan röd och gulgrå kalksten. Tympanonfältets stenar är huggna med olika karaktär och den södra har inslag av tätare dekor. Den norra är reparerad och delvis omgjord genom att basbanden helt har avlägsnats liksom utskjutande halvstavar på yttersta posterna, varav efterbearbetade rester kvarstår. Den norra har märkliga figurer, som ett skulpterat människohuvud och ett krönande lejonhuvud, som möjligen kan vara hitflyttat från annan plats, kanske från samma plats som figuren i sakristians gavelröste. De två långhusportalerna i södra fasaden och den norra portalen har kvar medeltida beslag och möjligen medeltida dörrar, medan dörrarna i övriga härrör från1958-1960 som ersättning för dörrar från 1800-talets mitt, vilket visar vilka av kyrkans dörrar som användes, eftersom de västra dörrarna endast ledde in till magasinet i långhusets västra del före 1892.

Kyrkan har fyra romanska fönster i långhuset, vilka alla förlängdes nedåt 1876 för att släppa in mer ljus, och kompletterades med nyhuggen sten som ännu framträder genom ljusare färg i fönstrens nedre del. Ett rundfönster i den tidigare korsarmsgaveln har en motsvarighet i norr som nu är ljusglugg till murtrappan. Det nedre fönstret i tidigare korsarmsgaveln hade ursprungligen samma storlek som den yttre nischen men har senare försetts med ett fyrpassformat masverk och en sockelsten som fönstrets solbänk. Korets södra fönster och det norra är snarlika med sina smala lansettliknande dageröppningar, medan fönstren i öster är rikare. Det i mitten har rikare, trespaltig, indelning, medan de på sidan har en fyrpassform i masverket, placerade på olika sätt.

Sakristian har en ovanligt högrest gavel, men är i övrigt liten i förhållande till den stora kyrkans storlek. Den har ovanligt nog ursprungliga fönster åt både öster och norr. Sockeln med sin kälade form är ovanlig, och kan såväl vara en återanvänd romansk sockel som en sengotisk från 1300-talet.

Takryttaren har en åttkantig form med vertikala sidor och en åttkantig huv vars form smalnar av uppåt med en mjukt inåtsvängd rundning. Ljudgluggarna är rektangulära. Med sina vertikala sidor är den ovanlig på Gotland, men följer här den äldre takryttaren som förebild, även om skillnaden mellan den gamla och denna nya från 1958-1960, ritad av Åke Porne, är stora.

Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2023.

Exteriör från nordöst. Foto JL 2026.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

Exteriör från sydöst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Exteriör från nordöst och nordväst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Långhusets sydfasad. Foto JL 2026.

Långhusets södra fönster, förlängda nedåt 1892. Foto JL 2026.

Långhusets sydvästra portal. Foto JL 2026.

Sydvästra långhusportalens kapitäl samt dörren med medeltida järnbeslag. Foto JL 2026.

Sydöstra långhusportalen. Foto JL 2026.

Figur 1

Korets tak, sett från sydväst. Foto JL 2026.

Koret från sydöst. Foto JL 2026.

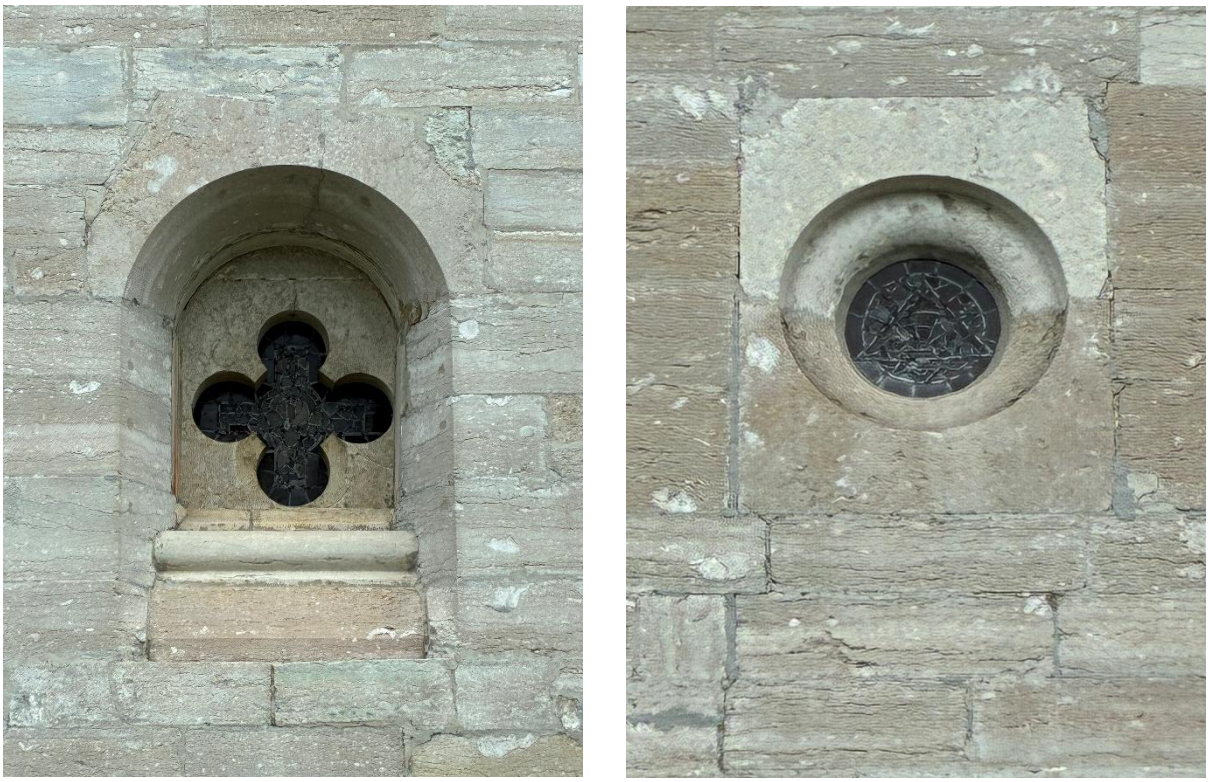
Korets sydfasad. I västra delen avtecknar sig en kvarstående gavel från en korsarm. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Gavel från tidigare korsarm till det äldre koret, inlemmad i korets södra mur. Foto JL 2026.

Hörnkedja i korets och den tidigare korsarmens sydvästra hörn, troligen ommurat vid långhusets eller koret tillkomst. Till höger sockeln i samma hörn och längs korets västra del. Foto JL 2026 respektive 2023.

Nedre fönstret i västra delen av korets södra mur. Den fyrpassformiga dageröppningen troligen infogad sekundärt, liksomstenen med rundstav. Till höger övre fönstret i västra delen av korets södra mur, ursprungligen troligen in till en tidigare vinds- eller övervåning. Foto JL 2026.

Korets södra portal och södra fönster. Foto JL 2026.

Södra korportalens västra basband. Foto JL 2026.

Södra korportalens västra kapitälband. Foto JL 2026.

Södra korportalens östra kapitälband. Foto JL 2026.

Detalj av södra korportalen. Foto JL 2026.

Södra korportalens tympanon. Foto JL 2026.

Konsoler på innersta posterna i södra korportalen. Foto JL 2026.

Murverket i den tidigare korsarmsgaveln i västra delen av korets sydfasad och murverket i östra delen av korets sydfasad. Foto JL 2023 respektive 2026.

Sockel och murverk i korets sydöstra hörn. Foto JL 2026.

Korets östra fasad.
Foto JL 2026.

Det södra och mellersta östfönstret samt det norra med omgivande murverk. Foto JL 2023.

Östfasadens gavelröste i släpljus för att visa murens struktur. Till höger sockeln i korets nordöstra hörn. Foto JL 2023 respektive 2026.

Sakristian från nordöst.
Foto JL 2023.

Sakristian från nordväst.
Foto JL 2023.

Sakristians sockel, östra sidan, lagd utan förband mot koret och troligen återanvänd från det äldre koret. Foto JL 2023.

Sakristians fönster mot öster och norr. Foto JL 2026.

Glugg till sakristians vind samt inmurad skulptur i sakristians gavelröste, möjligen från norra korportalen. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Nedgång i västra hörnet mellan sakristia och kor till sakristians källare. Till höger korets norra fönster. Foto JL 2026.

Ovan korets norra fasad. Till vänster del av fasadens murverk, vilken tycks visa en blandning av nytt och återanvänt murverk. Dock framträder det inte lika tydligt som i södra fasaden murskarvarna till den ingående tvärskeppsgaveln. Foto JL 2026.

Korets norra portal. Foto JL 2023.

Norra korportalens östra kapitälband. Foto JL 2023.

Norra korportalens västra kapitälband. Foto JL 2023.

Norra korportalens arkivolter. Foto JL 2023.

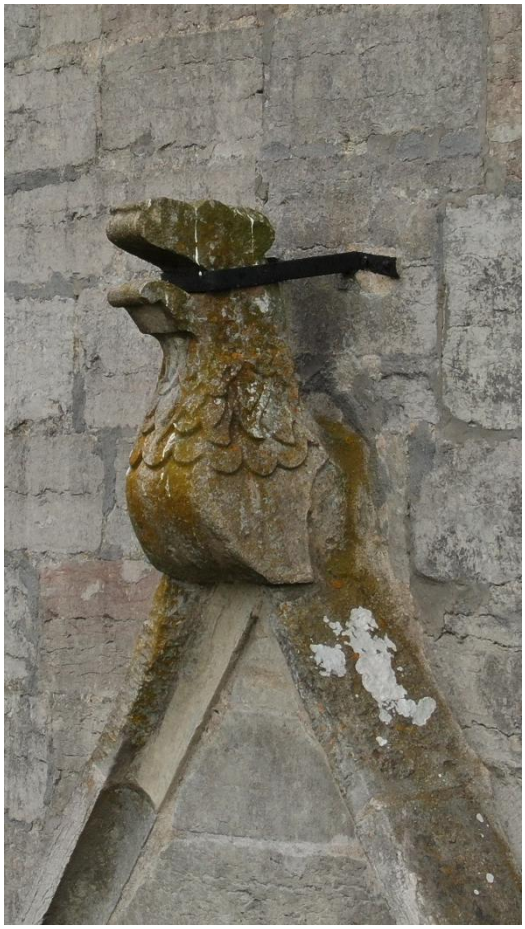

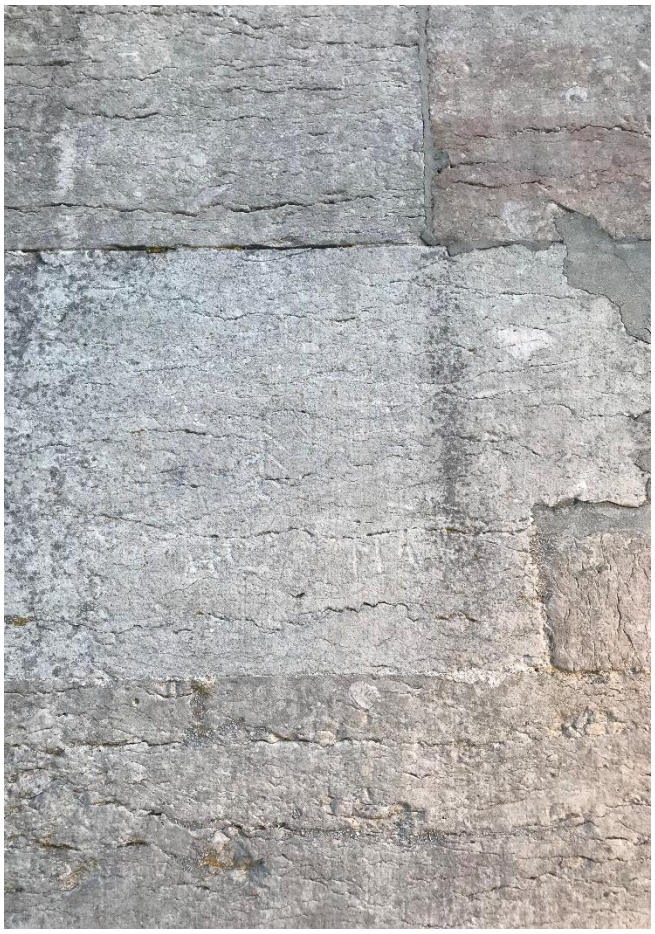
Tympanonfältet i norra korportalen med voluter och liljor. Foto JL 2026.

Skulptur ovanför norra korportalens östra kapitälband. Till höger den rundstav som skulpturen utgör fortsättning på och som till sina nedre delar är borthuggen. Foto JL 2026.

Skulptur som krön på norra korportalens vimperg. Till höger inskrift med bomärken, stenhuggarmärken eller runor på block väster om korets nordportal. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift, respektive JL 2023.

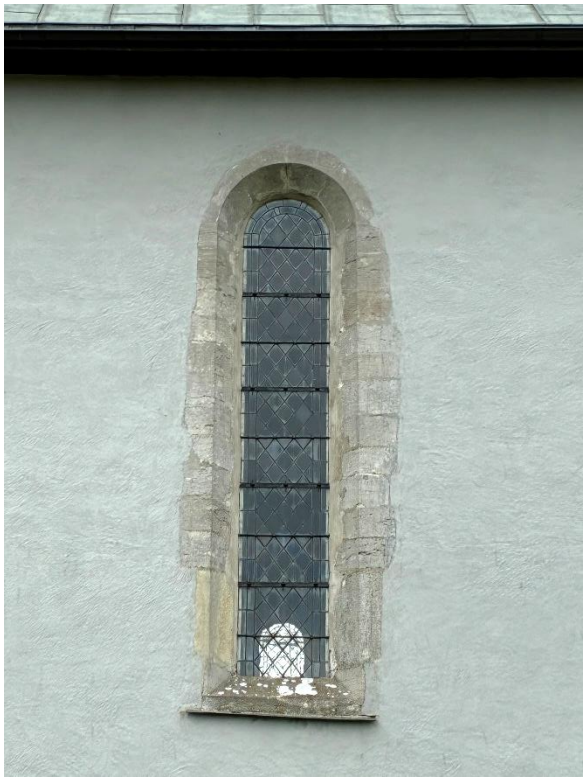

Rundfönster i övre delen av korets norra fasad. Till höger sockeln i korets nordvästra hörn. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift, respektive JL 2026.

Långhusets norra fasad. Foto JL 2019.

Långhusets norra fönster. Till höger dörrbladet i långhusets nordportal med medeltida järnbeslag. Foto JL 2026.

Långhusets nordportal. Foto JL 2026.

Norra långhusportalens östra kapitäl och inre sidan av västra kapitälet. Foto JL 2018 respektive 2026.

Yttersidan av västra kapitälet i norra långhusportalen. Foto JL 2018.

Kyrkans norra och västra fasader snett ovanifrån. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

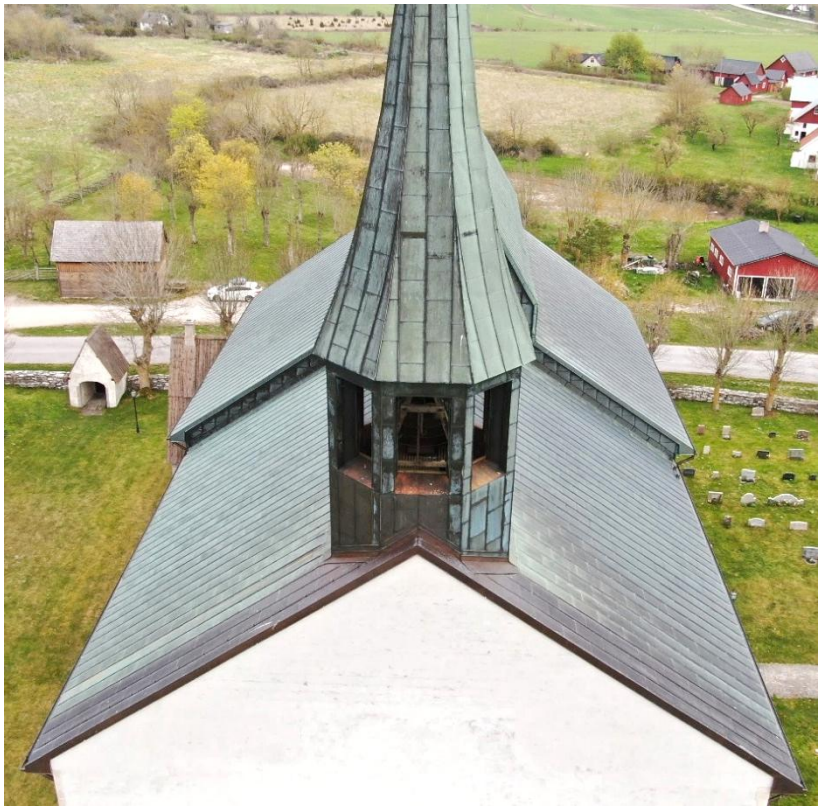
Långhusets nordvästra hörn med sockel och förtagning för planerat torn. Foto JL 2026.

Långhusets sydvästra hörn med sockel och förtagning för planerat torn samt anfang till förberedd, igenmurad tornbåge. Foto JL 2026.

Västfasaden med förtagning för planerat torn samt igenmurad tornbåge. Foto JL 2026.

Takryttaren från väster, snett ovanifrån, och söder. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift, respektive JL 2023.

Takryttaren från nordväst. Till höger vindflöjeln på takryttaren. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet i Lau skiljer sig från de andra på Gotland genom sin sammanhållna salkyrkoform som utgörs av en hall med nästan enhetligt formade grå kalkstenskolonner som bär vitputsade kryssvalv åtskilda av gördelbågar i grå kalksten. Rummet saknar den för Gotland annars vanliga rumsliga uppdelningen av kyrkor i långhus och kor. Genom golvnivåer, ett räcke och möbleringen framstår den östra delen som åtskild från den västra som ett kor, även om det innebär att hela möbleringen för gudstjänstens firande återfinns i koret, medan långhuset är ett rum för dop, utställningar och ett slags förhall, vad gäller de praktiska funktionerna. Som många kyrkor har det dock sin egen byggnadsuppgift som ett stort katedrallikt kyrkorum, inte bara väggar och tak kring en funktion. Som liturgiskt rum är sedan koret uppdelat med ett fritt utrymme kring altaret och altarringen i öster, motsvarande mittskeppets östligaste travé.

Rummets väggar och valv är putsade. Kolonner med baser och kapitäl, gördelbågar med väggkonsoler, hörnkedjor kring murarnas ändrade tjocklek, omfattningar kring portaler och östra fönstrens omfattningar har frilagd natursten i hörnkedjorna, medan övriga öppningar har helt putsade omfattningar. Stenen är grå kalksten utom i kolonnetterna vid sköldbågen i den tidigare södra korsarmen som är i röd kalksten. Dessa kolonnetter har skulpterade baser och kapitäl med former som erinrar om motsvarande i långhusportalerna. Rester av kalkmålningar finns i den igensatta tornbågen, såväl en dekorativ fris från 1200-talet vilket visa att kyrkan varit målningsdekorerad strax efter långhusets tillkomst, men också att det har funnits kalkmålningar som har försvunnit vid olika reparationer.

Samtliga fönster är medeltida även om långhusets fönster förlängts något nedåt 1876. De har prytts med glasmålningar, varav rester finns kvar i det mellersta östfönstrets masverk samt i de små fönstren i tidigare korsarmens gavel som försågs med mosaik av påträffade bitar från försvunna glasmålningar.

Kyrkans golv är av kalkstenshällar med inslag av gravhällar i koret. Golvet, som lades in 1958-1960 i stället för trägolv, är högre beläget i koret än i långhuset, från vilket det skiljs av ett svart smidesräcke från 1958-1960. En murad ramp förbinder delarna och en ramp leder även till sydvästra långhusportalen.

Av kolonnerna är de fyra västra nära ett sekel äldre än de fyra östra. De västra, äldre kolonnerna, har baser med hög plint, starkt lutande skråkant, profilerad bas med figur eller ornament i hörnen. Kapitälen är kuddlika med kälad kransgesims. Väggkonsolerna är profilerade med rakt skurna sidor. Direkt ovanför några av konsolerna skjuter hål in i muren, möjligen från valvslagningen. De fyra östliga, yngre kolonnerna, och deras anslutande väggkonsoler följer schemat från de äldre i kyrkans västra del, men har genomgående rikare former. Kolonnerna har likartade baser med något kraftigare skurna former och enbart växtornament eller geometriska former i hörnen. Kapitälen har kraftfulla växtformer med rikare profilerad kransgesims. Valvkonsolerna är rikt skulpterade av växtornament i avdelningar över varandra.

Sakristian nås genom en ingång i korets nordöstra del, vars romanskt rundbågiga omfattning i huggen grå kalksten sannolikt är en återanvänd portal från det äldre koret eller från norra korsarmen, innan korets gotiska nordportal tillkom. Sakristian täcks av kryssvalv och har ovanligt nog ursprungliga fönster både åt öster och norr, med rak inre avtäckning medan ingången har rundbågig. På sakristians södra vägg finns rester av kalkmålningar, troligen från 1600-talet.

Uppgången till vindar och takryttare sker genom en rektangulär öppning med släthuggen omfattning i norra muren, nära långhusets östra hörn med en trappa som leder upp österut, en placering som erinrar om lösningen i S:t Drotten, där en tillika väl synlig uppgång ledde ut till sakristians övervåning. Trappan i Lau passerar förbi den tidigare nämnda öppningen in till kyrkorummet, innanför vilken finns ett vilplan. Upp till denna nivå har trappan tunnvalv som därefter byter till trappstegstak och blir även något enklare och brantare. Den ändrade karaktären talar för att öppningen skulle nås mer regelbundet än den fortsatta trappan. När trappan når in i koret kröker den utåt och passerar där rundfönstret som sannolikt inte sitter på ursprunglig plats som det sannolikt gjorde i norra korsarmen i symmetri med den södra. Trappan mynnar därefter på vinden under korets norra takfot.

Vinden är rymlig, öppen i hela kyrkans längd från öster till väster, men med en karaktärsskillnad på gränsen mellan långhus och kor genom att taket blir högre och att valvkuporna skjuter upp något högre. Eftersom valven inte är dolda av isoleringsmattor framgår deras för gotländska valv karaktäristiska konstruktion av stenar som är lagda ut från valvets mitt. Där framgår även den olika valvslagningstekniken i långhusets äldre valv och korets yngre med stenarna i parallella rader i två vinklar respektive i ringformade varv.

Vid mötespunkterna mellan kor och långhus finns smärre utfyllnader i rött tegel, som tillkom 1958-1960 när det höjda kortaket förlängdes ett stycke mot väster. Rött tegel har också använts i förhöjningen av östra gavelröstets mellersta del samt i hela röstet i västgaveln, tillkomna 1950-1960. Östra gavelröstets bitvis ojämna kanter tyder på att detta har blivit sänkt vid en takombyggnad, sannolikt den på 1750-talet.

De lägre sidopartiernas takstolar över koret följer så nära valvet att de framstår som att de i efterhand har sänkts så långt utrymmet tillät. Över koret ingår stora delar av äldre takstolar, främst över mittskeppet, medan långhusets takstol huvudsakligen är ny från 1958-1960, när takvinkeln sänktes, med återanvändande av äldre delar. Korets västra gavelröste, som är av plåtklätt trä, är helt nygjort eftersom det även flyttades en dryg meter västerut 1958-1960.

Takryttarens fundament från 1958-1960 är murat av betong som en låda över västra mittskeppsvalvet och västra gavelmuren med diagonalt vinklade strävmurar från hörnen i öster. På denna och vilar takstolens underkonstruktion av stolpar och strävor i trä med diagonalstag i järn. Klockvåningen, som nås med stege, är liten och rymmer kyrkans klocka. Öppningar finns åt alla håll. Väggarna är plåtklädda medan huvens träkonstruktion är synlig nedifrån.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster och från södra sidoskeppet mot öster. Foto JL 2023.

Koret mot öster. Foto JL 2023.

Rester av glasmålningar från korets byggnadstid i det mellersta östfönstret. Foto JL 2026.

Ovan till vänster korets sydöstra hörn. Foto JL 2023. Ovan till höger det norr och södra av östfönstren. Till vänster norra och södra korfönstren samt rundfönstret mot söder i tidigare korsarmsgaveln i korets västra del. Foto JL 2026.

Södra sidoskeppet mot väster samt bågnisch i korets södra mur innanför den tidigare korsarmen. Foto JL 2023 respektive 2026.

Fönster mot söder i korets västra del, 1958-1960 försett med dekor av påträffade fragment av glasmålningar. Foto JL 2026.

Skulpterade kapitäl, krönta av konsoler, på kolonnetter som flankerar bågnischen i korets södra mur. Foto JL 2026.

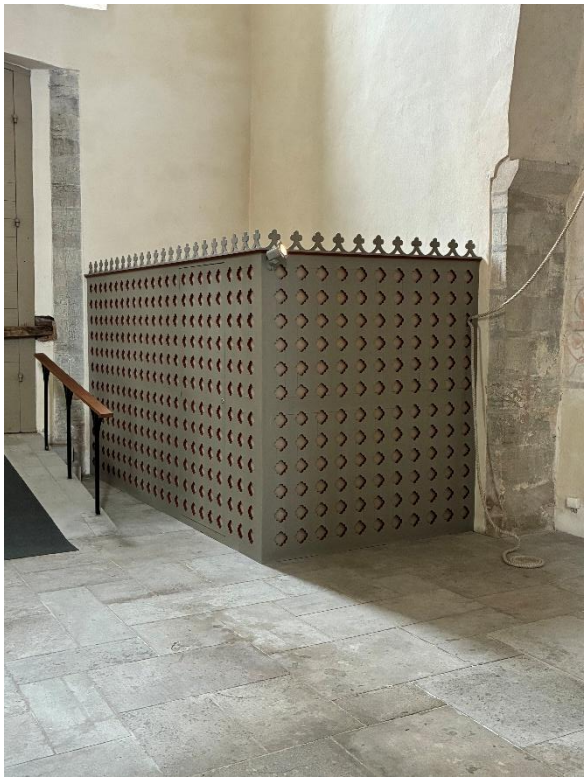

Basen på östra kolonnetten i bågnischen i korets södra mur. Till höger i kyrkan löst förvarat skulpterat tidigare kapitäl, troligen från liknande kolonnett eller från portal. Foto JL 2026.

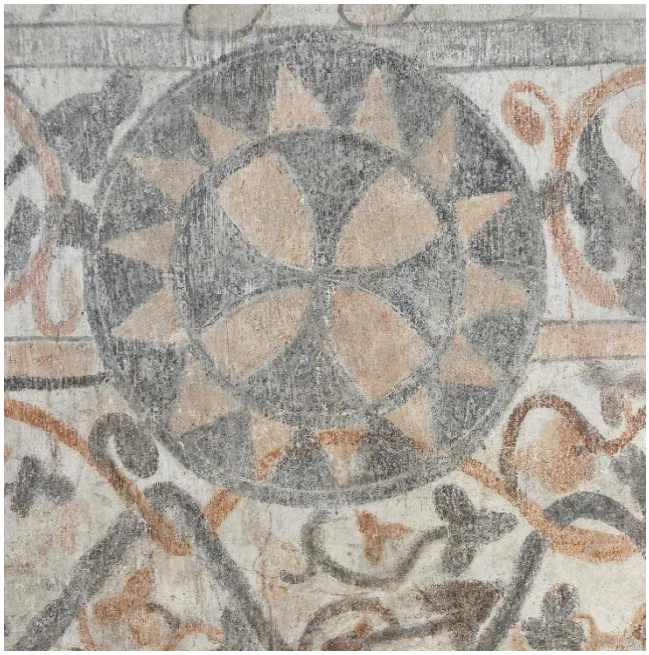
Språng på södra sidan vid tidigare övergången från långhus och södra korsarmen med övre avtrappning, kanske från korets tillkomst. Till höger långhuset mot söder. Foto JL 2026 respektive 2023.

Långhuset mot sydväst. Till höger skrank för förvaringsrum i långhusets sydvästra hörn. Foto JL 2023 respektive 2026.

Den igenmurade tornbågen med kalkmålningar från långhusets byggnadstid, vilket visar att bågen varit igenmurad sedan långhusets tillkomst, samt från 1520. Till vänster detalj av den äldre målningen. Foto JL 2026 respektive 2023.

Kalkmålningar från 1520 i den igenmurade tornbågen. Foto JL 2026.

Kalkmålning från 1520, bården äldre, i den igenmurade tornbågen. Foto JL 2026.

Långhusets nordvästra hörn, till höger med pågående utställning. Foto JL 2023.

Del av långhusets norra mur. Vid krucifixet en öppning till murtrappan, nu glasad, troligen använd som glugg för predikant eller sångare. Foto JL 2023.

Kyrkorummet mot nordöst samt norra sidoskeppet mot öster. Foto JL 2023.

Ramp upp till kyrkans östra del. Foto JL 2026

Golvet i kyrkorummets västra del med tydliga spår av uppträngande vatten. Foto JL 2026.

Kyrkorummets valv och gördelbågar, sedda från väster. Foto JL 2023.

Kyrkorummets valv och gördelbågar sedda från öster. Foto JL 2026.

Kolonnbaser och hörndekorationer i långhuset. Foto JL 2026.

Kapitäl i långhuset och valvkonsoler med hål ovanför. Foto JL 2026 respektive 2023.

Valvkonsoler i långhuset. Till vänster mittskeppets västra valv med hål för klockrep. Foto JL 2026.

Kolonnbasen i korets sydvästra hörn med hörndekorationer i olika grader av bearbetning. Den nedre till höger endast påbörjad. Foto JL 2026.

Kolonnbaser och hörndekorationer i koret. Foto JL 2026.

Kolonnkapitäl i koret. Foto JL 2026.

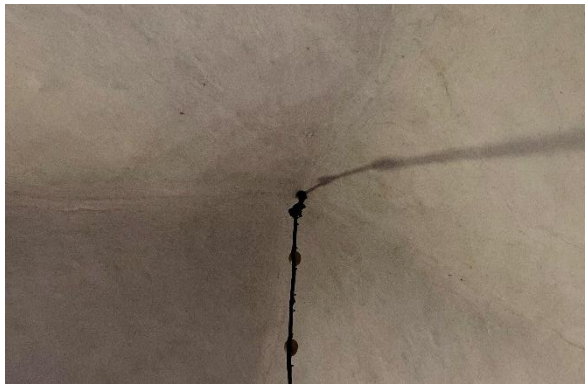

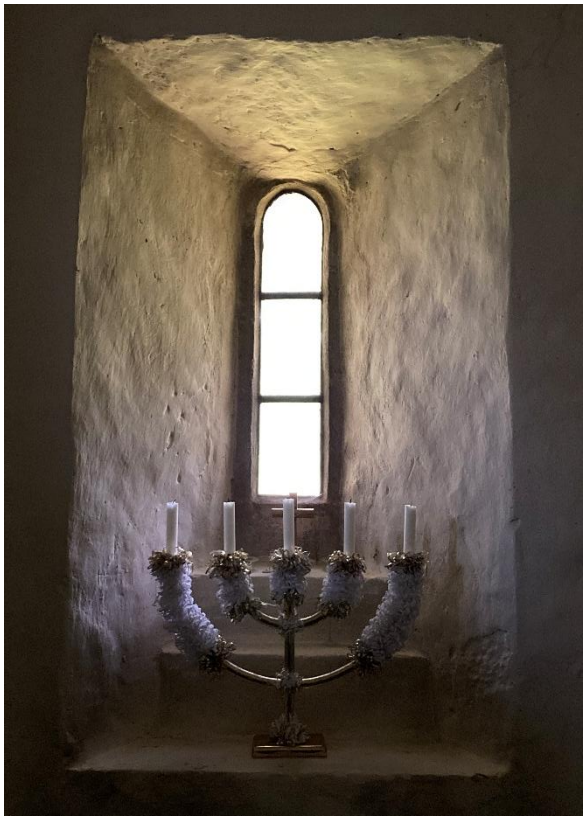
Valvkonsoler i koret. Foto JL 2026.

Ingången i korets norra mur till sakristian, omfattningen troligen hämtad från portal i det äldre korpartiet. Foto JL 2026.

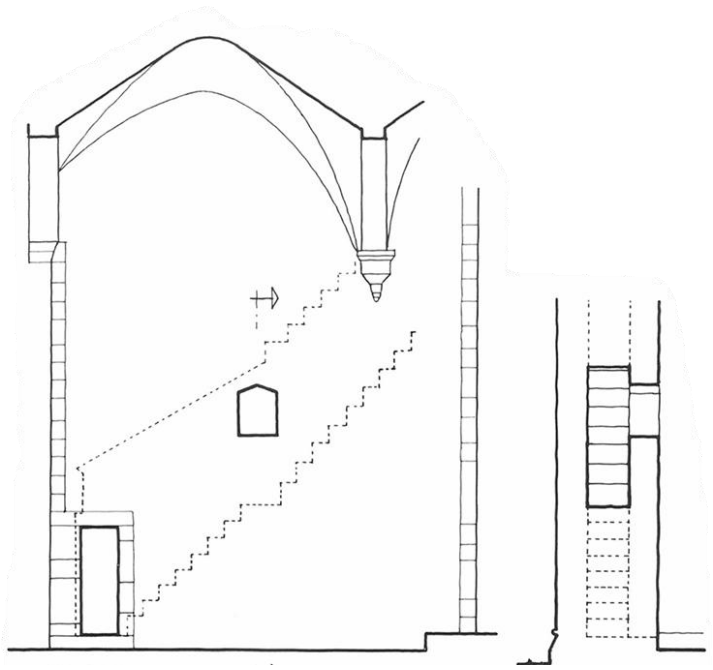

Sakristians valv. Nedan till vänster kalkmålning på sakristians södra vägg, troligen från 1600-talet. Till höger sakristians östra fönster. Foto JL 2023.

Ingång i långhusets norra mur till vindstrappan. Till höger trappans nedre lopp med vilplan innanför nu glasad öppning in till kyrkorummet, sannolikt prediko- eller sångarplats. Foto JL 2026 respektive 2023.

Trappan i långhusets norra mur samt öppningen in till kyrkorummet. Uppmätning John Söderberg 1974, efter Sveriges Kyrkor 165, Gotland VI:7 (1975). Till höger gluggen sedd inifrån kyrkorummet. Foto JL 2026.

Murtrappen i långhusets norra mur, som efter öppningen mot kyrkorummet får en enklare form och sedan kröker något utåt för att följa den tidigare korsarmsgaveln och nuvarande koret. Foto nedifrån och ovanifrån. Foto JL 2023.

Ljusglugg till murtrappan snett ovanför norra korportalen. Till höger murtrappans mynning på korvinden. Foto JL 2023.

Vinden mot norr över korets nordvästra hörn med trappans mynning. Tegelkompletteringen från restaureringen 1958-1960 då kortaket förlängdes ett stycke mot väster. Foto JL 2023.

Vinden mot söder över korets sydvästra och långhusets sydöstra hörn. Tegelkompletteringen från restaureringen 1958-1960. Foto JL 2023.

Långhusets murkrön på norra sidan med takstolens upplag på muren. Foto JL 2023.

Kyrkvinden mot öster. Foto JL 2023.

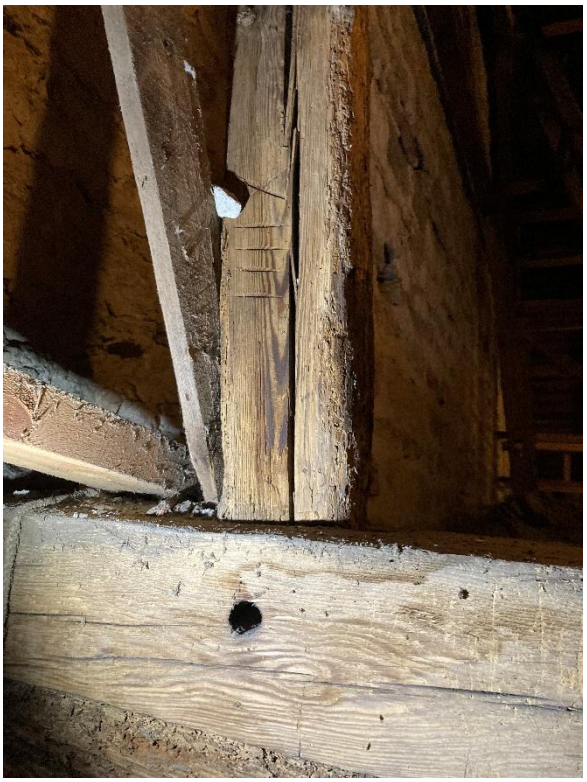

Korvinden mot öster över mittskeppet och södra sidoskeppet. Östra korgavelns något ojämnt sluttande sidor talar för att takvinkeln har sänkts i efterhand, sannolikt på 1700-talet, liksom att takfallet över sidoskeppen lagts så nära valven som möjligt. Foto JL 2023.

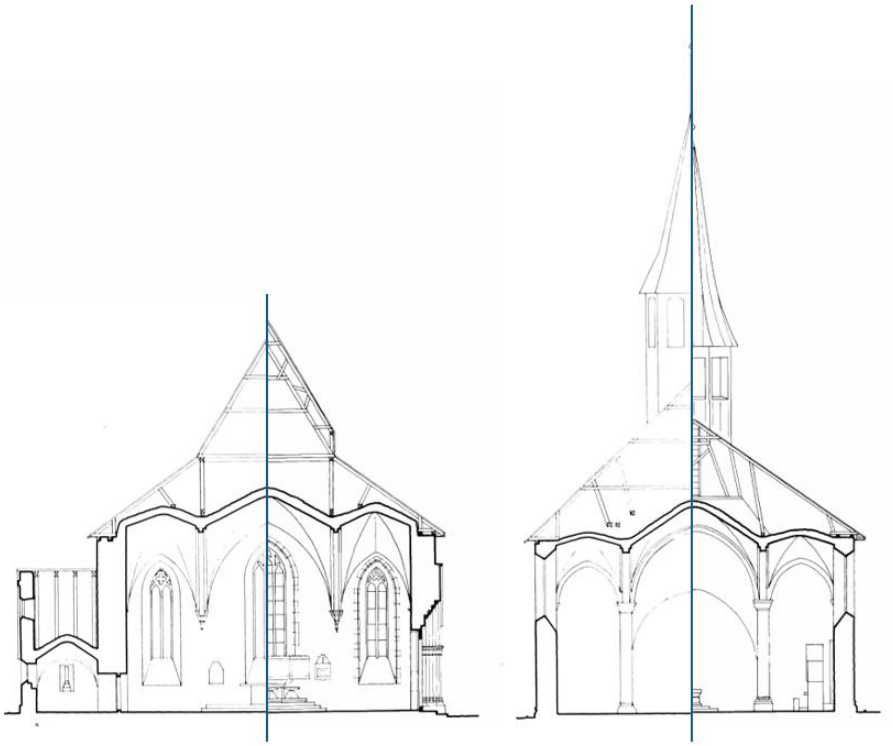

Del av korvinden mot söder. Till höger övergången från långhusets del av vinden till korets del, sedd mot nordöst. Foto JL 2023.

Övergången från långhusets lägra tak till korets högre samt korets västra gavelröste. Foto JL 2023.

Sammanfogningsmärken på bevarade äldre delar av takstolen. Till höger vinden över långhusets södra sidoskepp, sedd mot väster. Foto JL 2023.

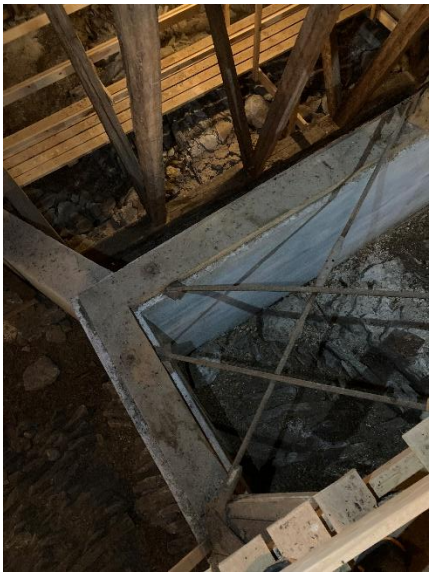
Sektioner genom koret och långhuset med takvinkeln förändring 1958-1960, före (vänster om blå linjen) och efter (höger om blå linjen). Mittpartiet av kortaket höjdes ca en meter medan långhustaket sänktes ca två meter. Uppmätningar John Söderberg 1943 och 1974, ATA respektive efter Sveriges Kyrkor 165, Gotland VI:7 (1975). Montage JL 2026.

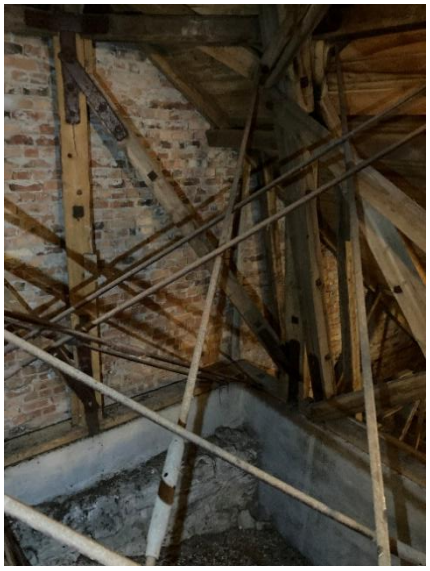
Långhusvinden mot väster. Foto JL 2023.

Långhusets västra gavelröste, uppmurat i tegel 1958-1960. Foto JL 2023.

Långhusets västra gavelröste, uppmurat i tegel 1958-1960. Foto JL 2023.

Stödkista i betong över långhuset västra del från 1958-1960 för takryttaren. Foto JL 2023.

Takryttarens underkonstruktion på kyrkvinden, mot söder och väster. Foto JL 2023.

Vägen upp i takryttaren. Till höger det inre av takryttaren. Foto JL 2023.

Det inre av takryttaren samt blick uppåt i tornhuvens konstruktion. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkorummets inredning är sammansatt av delar från olika tider. Några medeltida föremål, som altarskåpet och dopfunten har framträdande plats, liksom predikstolen från 1600-talet, några lösa bänkar från 1890-talet, stolar och smidesräcken från restaureringen kring 1960 samt bänkkvarter med stora smideskronor och orgel från 2000-talet. Altaret, som är murat och fristående från väggen, murades 2003-2004 som ersättning för ett murat altare från 1958-1960 vilket i sin tur ersatte ett något förändrat medeltida altare. Altarskåpet på altaret är från 1400-talets förra hälft kommer från Närs kyrka, varifrån det inköptes 1703. Krönet, som återuppsattes 2003-2004 efter att ha avlägsnats 1958-1960, består av delar från ett retabel från 1300-talet, målat på 1700-talet. Den centrala Mariabilden gjord av Bertil Nyström 1960. Triumfkrucifixet på norra muren är från 1200-talets mitt och ett av de största medeltida krucifixen i Norden, 1951 åter sammanfogat med det delvis rekonstruerade korset.

I korets murar finns murnischer, dels en enkelt formad nisch i norra muren vid sakristians ingång, möjligen förändrad upptill, dels en i södra muren, med fyrpassformad piscina, dels två nischer på var sida om altaret, båda med dörrar från 1700-talet. Predikstolen från 1680 kompletterades 1753-1754 med krona och ny trappa för att bli mer framträdande i det stora kyrkorummet. 1958-1960 avlägsnades allt utom korgen som ställdes på en plint med trappräcke i smide på korets norra sida, men den flyttades och avlägsnade delar återmonterades 2003-2004. Den slutna bänkinredningen tillverkades 2003-2004. I rummet finns även delar av den stolsinredning som tillkom 1958-1960 och ersatte de öppna bänkarna från 1892. Enstaka av de öppna bänkarna står åter uppställda i rummet sedan 1990-talet och 2003-2004. De med stolsinredningen och den övriga lätta inredningen från restaureringen 1958-1960 är de smidesräcken som ritades av Åke Porne och återfinns i korskranket och altarringen. Nummertavlan är från 1747 och orgeln från 2011, byggd av Tomas Svenske, sedan den tidigare orgelns delar återförts till domkyrkan i Visby för att ingå i rekonstruktionen av dess orgel från 1599, varifrån orgelverket 1892 sålts till Lau.

Dopfunten av sandsten, med senare tillfogad plint av kalksten och trappsteg, vilka fanns 1875 och sålunda sannolikt är medeltida, det nedre steget från 1958-1960. Över dopfunten hänger en senmedeltida ljuskrona med ringar i två våningar, målad 1754, längre österut ytterligare en senmedeltida ljuskrona, i svart smide. Från 1700-talet är en kista i koret och fattigstocken, vars tavla har inskrift på tyska. Medeltida gravhällar ligger infällda i korgolvet. En kormatta från 1950, med kyrkans fem portaler som motiv, är gjord av Anna Maria Hoke, Gotlands Hemslöjd. I koret förvaras ovanligt formade gravvårdar av trä från omkring 1910 samt en stol för predikstolen. En kollekttavla från 1665 har en målning med den sårige Lasarus. Klockan i takryttaren göts 1979 av Gösta Bergholtz i Sigtuna, som ersättning för en klocka av Die Apengeter från 1400-talet, vilken spräcktes 1974 och sedan åter 1979.

I och utanför kyrkan förvaras olika lösa arkitekturdetaljer, som kapitäl och baser till kolonnetter, saknas från kolonnetter i korpartiets hörn samt ett förmodat vigvattenskar. Vid Gotlands Museum och Statens Historiska Museum förvaras delar av den bänkinredning som syns på foton från före restaureringen 1892. Vid denna restaurering gjordes nya bänkar, bland annat för att de äldre skärmarna skadats genom förvaring utomhus under restaureringen. På museum förvaras även ytterligare delar till det retabel som är fäst som krön på altarskåpet. I kyrkans magasin, från vilket flera inventarier som avlägsnades 1958-1960 återbördades till kyrkan 2003-2004, förvaras bland annat en altarring från 1892.

Kyrkans jämförelsevis sparsamma inredning består av föremål från medeltiden, som dopfunten, krucifixet, altarskåpet och två ljuskronor i järn, några av landets största i sitt slag. Predikstolen återstår av en tidigare rik inredning från 1600-talets slut och omkring 1700, enstaka spridda bänkar återstår av inredningen från 1890-talet. Från restaureringen omkring 1960 återstår, förutom det glest möblerade långhuset, smidesräcken, altarringen och stolarna medan bänkinredningen, de stora järnkronorna för ljus och uppvärmning i koret och orgeln är från början av 2000-talet, då också flera äldre inventarier som tagits bort på omkring 1890 och 1960 återuppsatts. Foto JL 2023.

Altaranordningen med altarring från 1958-1960. Foto JL 2026.

Altaret, återuppbyggt 2003-2004 av delar från det medeltida och senare förändrade altare som revs 1958-1960 för att ersättas av ett mindre. Foto JL 2023.

Altarskåp från 1400-talets förra hälft, inköpt från Närs kyrka 1703 och då kompletterat med krön, gjort av delar av Lau kyrkas äldre altaruppsats, ett retabel från 1300-talet. Krönet avlägsnat 1958-1960 och återuppsatt 2003-2004. Foto JL 2023.

Altarskåpets corpus. Mariabilden gjord av Bertil Nyström 1960. Foto JL 2023.

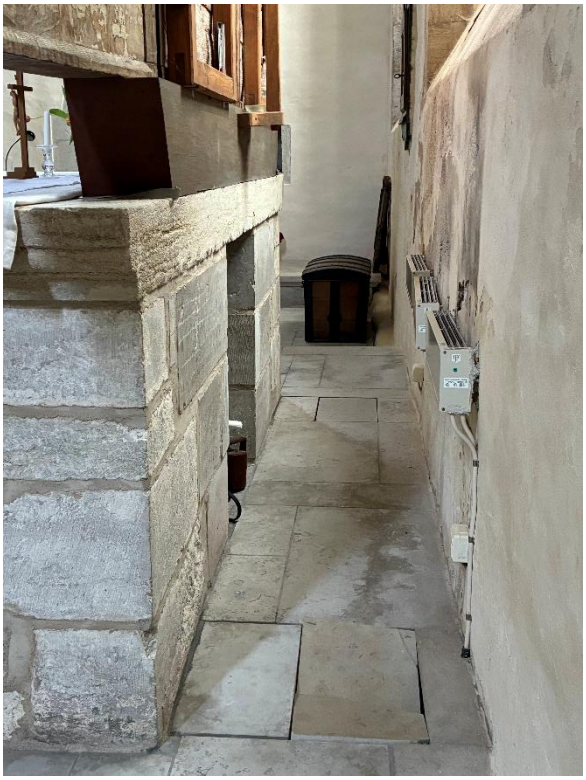
Altarskåpets krön, målat 1703 och tillverkat av delar av ett 1300-talsretabel. Foto JL 2023.

Altarskåpet stängt med målning från 1400-talets förra hälft på dörrarnas yttersidor. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Altarskåpets baksida med detalj av ena flygelns yttersida. Foto JL 2026.

Altarets baksida samt nisch på baksidan. Foto JL 2026.

Triumfkrucifix från 1200-talets mitt. Foto JL 2026.

Medaljong med relief längst ner på triumfkrucifixet. Foto JL 2026.

Nisch på korets norra sida samt dess placering intill sakristieingången. Foto JL 2026 respektive 2018.

Nisch i korets södra mur. Till höger piscina i nischens botten. Foto JL 2026 respektive Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Nischer i korets östra mur på var sida om altaret med omfattningar från 1700-talet. Foto JL 2026.

Predikstol från 1680, förändrad 1753-1754, allt utom korgen nedtaget 1958-1960, återuppsatt 2003-2004. Foto JL 2026 respektive 2023.

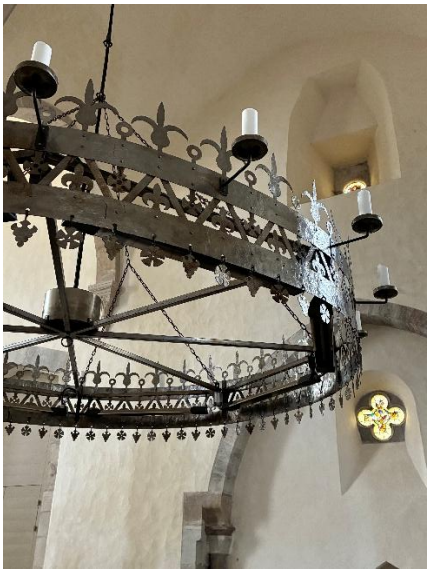

Detaljer av predikstolen. Foto JL 2026.

Bänkinredning, tillkommen 2003-2004. Foto JL 2026 respektive 2023.

Anordningar för bänkarnas belysning och uppvärmning med strålvärme. Foto JL 2019, 2026.

Kvarvarande delar av bänk- och stolsinredning från 1892 respektive 1958-1960. Foto JL 2026.

Smidesskrank från 1958-1960 mellan långhus och kor, ritat av Åke Porne. Räcket med handledare från 2003-2004. Foto JL 2026.

Dopfunt från omkring 1200, tillskriven Sigraf. Foto JL 2023.

Dopfuntens nuvarande uppställning sedan 1958-60, till höger dopfuntens skaft. Foto JL 2026.

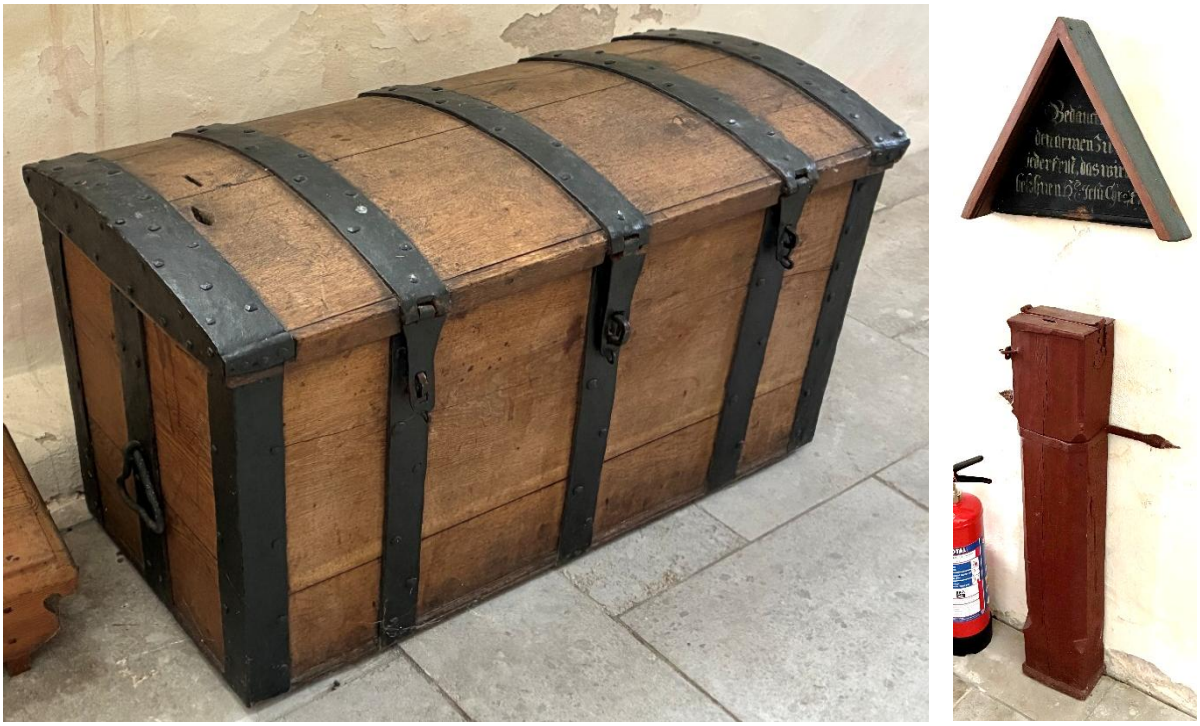
Dopfuntens cuppa. Foto JL 2026.

Ljuskrona av järn, senmedeltida, målad 1754. Foto JL 2026.

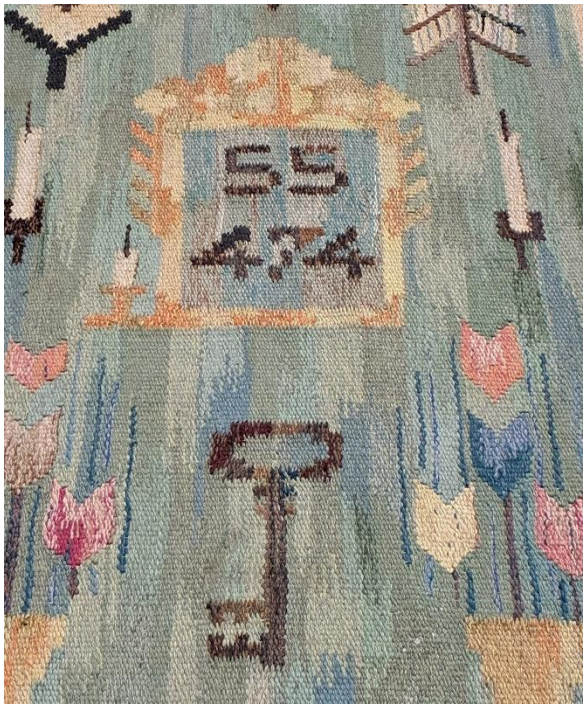

Ljuskrona av järn, senmedeltida. Foto JL 2026.

Kista från omkring 1735. Till höger fattigstock med tavla, vars inskrift är på tyska, tillverkade före 1737. Foto JL 2026.

Kormatta av Anna Maria Hoke, Gotlands Hemslöjd, 1950 med detalj. Till höger gravhäll i koret med nattvardskalk och runinskrift samt tomma inskriftsband. Foto JL 2026 respektive 2018.

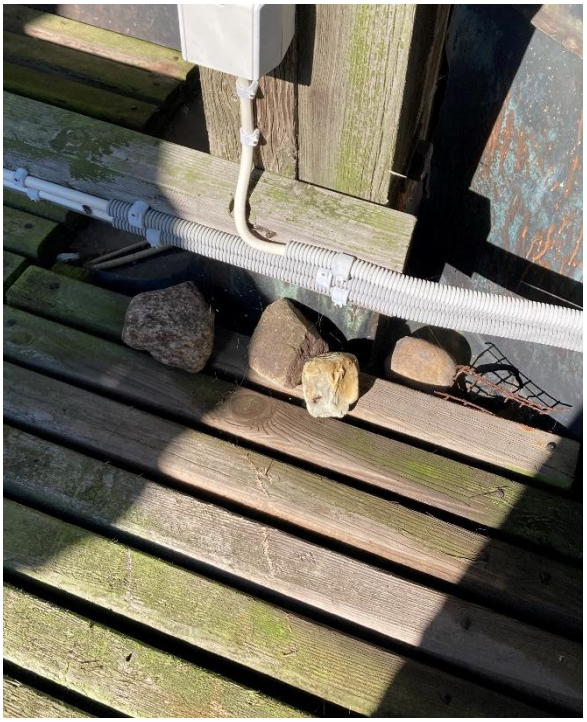
Gravhäll på tumba i korets nordöstra hörn, 1700-1800-tal. Foto JL 2026. Till höger en av tre gravvårdar av trä från omkring 1910. Tidigare på kyrkogården. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Stol för predikstolen, tillverkad 1759. Foto JL 2026. Till höger kollekttavla från 1665, sedd fram- och bakifrån. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Klocka, gjuten 1979 av Gösta Bergholtz, Sigtuna. Till höger kimbningsstenar. Foto ES respektive JL 2023.

Klocka, gjuten på 1400-talet i Lübeck av Die Apengeter. Spräckt 1974 och avställd. Klockkläppar från 1400-talet respektive 1900-talet. Nedan detalj. Foto JL 2023 respektive 2026.

Skål av sten, sannolikt vigvattenskar. Till höger ett av flera stenfragment kopplade till kolonnetter, sannolikt från kolonnetter i det tidigare korets eller tvärskeppets hörn. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

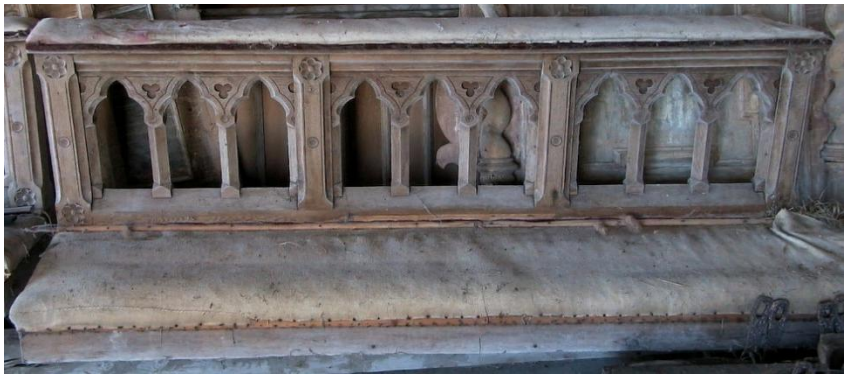
Delar av sammanlagt 37 bevarade dörrar från bänkinredning från 1600-talets slut, målade bland annat av Johan Christian Numens 1703, avlägsnade 1692, nu i Gotlands Museum och Statens Historiska Museum. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Del av retabel från 1300-talet, nu i Gotlands Museum. Till höger detaljer. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby, respektive JL 2019.

Del av altarring från 1892, avlägsnad 1958-1960. Nu magasinerad. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Restaureringar

Mycket lite är känt om kyrkans utsmyckning och möblering under medeltiden och närmaste tiden därefter. Dopfunten, triumfkrucifixet, smideskronorna och delar av ett 1300-talsretabel (altarskåpet köptes senare in från När) är de i princip enda kända medeltida föremålen, trots att en så stor kyrka sannolikt också hade en rik uppsättning av skulptur. Den rika målningen som 1520 utfördes i tornbågen tyder antagligen på att kalkmålningar redan fanns i resten av kyrkorummet, varav enstaka fragment iakttogs vid restaureringen 1892. Ett målat invigningskors avtecknar sig svagt i dag på andra södra kolonnen från väster, vilket visar att även kolonnerna kan ha haft dekor. Denna målade skrud var dock sannolikt inte mer överdådig än i andra kyrkor och med tanke på kyrkorummets storlek snarare troligen mer gles, men bestod förmodligen, liksom i andra kyrkor, av geometrisk dekor i valven samt målade helgonbilder på sidomurarna, sannolikt en passionssvit från 1400-talets mitt. De stora ytorna torde ha gjort att målarna inte behövde vara sparsamma i sina motiv. Kyrkans sedan åtminstone 1600-talet omvittnat dåliga skick kan säkert ha gått ut över kalkmålningarna, främst valvmålningarna som torde ha varit utsatta för läckande tak.

Från 1600-talet finns en del uppgifter om kyrkans inredning. På foton före 1892 syns en skärmvägg för ett sockenmagasin i långhusets västra del. Skärmväggens utformning med genombruten överdel, bred dörr och spännvidd mellan yttermurarna talar för att den tidigare utgjort korskrank mellan långhuset och koret, troligen från 1600-talets mitt. Den ännu bevarade predikstolen, samt altarringen och bänkinredningen, som syns på äldre foton, tillkom också under 1600-talet. I början av 1700-talet inköptes altarskåpet från När. Det innebär att kyrkorummet genomgick en omvälvande förändring under 1600-talets senare del och omkring 1700, kompletterad av predikstolens förändringar på 1750-talet och inredningen av magasin i väster vid samma tid. Delar av murar och valv dekorerades sannolikt för vid restaureringen 1958-1960 iakttogs spår av en rankornamentik från denna tid i valven. Bänkinredning tillkom 1695, målades 1703 och kompletterades med nya bänkar under 1780- och 1790-talen. Att platserna fick utökas trots att de upptog en ansenlig del av rummet visar att kyrkans golvyta inte var underutnyttjad.

År 1805 restaurerades kyrkans yttre, årtalet är målat i sydöstra långhusportalen, vilket följdes av en genomgripande inre restaurering 1807, som länge ihågkoms genom ett målat årtal vid altaret. Troligen gick man då grundligt till väga och senast nu försvann inte bara 1600-1700-talets rankdekor i valven utan troligen rester av eventuella medeltida kalkmålningar. Trägolven förnyades. Hela kyrkorummet, inklusive huggstensytor på kolonner och valvbågar putsades eller kalkades. Kolonnerna marmorerades medan bågar och omfattningar markerades med målad stendekor, kapitäl och valvkonsoler av horisontella linjer. År 1812 flyttades triumfkrucifixet från en av bågarna i koret och hängdes innanför tornbågens försänkta nisch, dock bara korpus medan korset i stället målades på muren. 1876 förbättrades belysningen då långhusfönstren förlängdes nedåt. Då avlägsnades även en återstod av glasmålningsrutor, varav några rutor bland annat såldes 1801.

År 1892 genomgick kyrkan en ny, än mer genomgripande restaurering under ledning av arkitekten Gustaf Petterson. Trägolven förnyades åter, varvid skranket i väster och bänkinredningen lyftes ut. Tanken var att återanvända de dekorerade bänkskärmarna, men målningen skadades då den förvarades utomhus under restaureringsarbetet. En uppgift från 1712 ger dock exempel på att den rika bemålningen inte bara var uppskattad utan kunde uppfattas som opassande i ett kyrkorum, vilket troligen också kan ha inverkat till att de togs bort på 1890-talet.

Dekoren från 1807 avlägsnades och huggstenspartierna frilades. Fogarna i bågar och kolonner markerades med cement i en från stenen avvikande nyans för att lyfta fram murverkets uppbyggnad, enligt ett för både tiden och arkitekten vanligt tillvägagångssätt. Ytorna i murar och valv putsades om på nytt, att döma av foton med en enhetlig, slät ytkaraktär, vars nödvändiga grundarbete sannolikt skadade eventuella rester av kalkmålningar. Altarskranket och bänkinredningen förnyades helt i nygotisk stil. Öppen bänkinredning infördes, utan dörrar, med långa bänkar samlade i två parallella symmetriska kvarter i långhuset, till skillnad från de tidigare till synes komplext sammansatta bänkkvarteren och utan hänsyn till långhusets lilla portal. De västra portalerna införlivades nu med kyrkorummet efter att ha varit avskilda av skärmväggen. I långhusets västra del byggdes en mycket stor orgel med verk som köpts in från Visby domkyrkas då kasserade orgel och med en nygotisk fasad, den stilkaraktär som nu präglade all eftermedeltida inredning utom predikstolen och dopfuntslocket. Framför denna ställdes dopfunten, mera fritt än tidigare, i långhusets västra del. Fönstren försågs med färgat, medeltidsinspirerat glas, ännu bevarad i fönstren mot söder och norr.

Foton visar hur valven och innermurarnas puts snart missfärgades av fuktgenomslag till följd av otäta tak som också allvarligt skadade takstolen. En ny restaureringen diskuterades, men sköts upp till följd av församlingens otillräckliga resurser och situationen kring Andra världskriget. Sedan Åke Porne anlitats lade han i början av 1950-talet fram radikala förslag som förutom åtgärder mot de tekniska bristerna i takkonstruktionen innebar att rummet till stora delar tömdes på sin inredning. Tydligen ansågs bänkinredningen vara avsedd för en större gudstjänstfirande gemenskap och förslagen innebar mer begränsat antal platser på lösa stolar medan endast dopfunten lämnades kvar i långhuset. Förslaget låg sedan till grund för de åtgärder som vidtogs till följd av att restaureringen erhöll betydande statsanslag, trots att förändringarna inte var förankrade i församlingen. När restaureringen genomfördes 1958-1960 följdes huvudtanken i Pornes förslag. Den stora orgeln ersattes med ett mindre orgelverk vid långhusets norra mur. All bänkinredning avlägsnades. I långhuset uppställdes dopfunten, flyttad något åt öster jämfört med den tidigare placeringen. På gränsen mellan långhus och kor höjdes golvet och rummet delades av ett korskrank i svart smide. Öster därom samlades stolsinredning i två kvarter. Av predikstolen behölls endast korgen som flyttades till norra sidan. Altarringen ersattes av en ny i samma tunna smide som i korskranket och försågs med öppning framtill. Altarskåpets tillagda krön togs bort och altaret murades om till en skala som bättre passade altaret. Rummet fick därigenom en sparsam, närmast minimalistisk möblering. Ingen elektrisk belysning skulle förekomma och alla ljuskronor utom de två medeltida avlägsnades. En viktig accent i rummet blev de kalkmålningar som togs fram i tornbågen. Endast här hade kalkmålningar bevarats. De var delvis synliga när foton av kyrkan togs 1875 och synes ha undgått att bli borttagna vid såväl restaureringarna 1807 som 1892. Sannolikt beroende på att rummets västra del var avskild till magasin i början av 1800-talet och att bågen sedan helt skymdes av orgelhuset även om utrymme lämnades bakom orgeln för klockaren att stå på.

Pornes restaurering var i stort sett orörd till början av 2000-talet men några bevarade bänkar från 1892 hade ställts upp längst bak i stolskvarteren. År 2003-2004 gjordes en ny inre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas. Förutom rengöring och konservering av ytskikt samt markarbeten med anledning av de omfattande fuktgenomslagen i kyrkans golv, gjordes vissa förändringar av inredningen. Stolskvarteren ersattes av slutna bänkar i två kvarter, försedda med belysning i bänkarna och strålvärme från två stora smideskronor över kvarteren, formade efter förebild från de medeltida takkronorna. Kronorna ritades av byggnadsvårdsstudenten Sebastian Ingemansson (troligen under ledning av Jan Utas och Tor Broström). Predikstolen, vars delar

kommit att skadas under magasineringen, kompletterades och återflyttades till korets södra sida. Äldre nummertavla och ljuskronor återinsattes. Orgeln flyttades från långhuset till koret, norr om altaret. Altarskåpets krön återställdes, altaret ommurades åter och altarringen vidgades varvid dess främre sida åter slöts. I långhusets båda västra hörn avskrankades utrymmen till förvaring. Ramper för tillgänglighet ersatte kortrappan och byggdes innanför långhusets sydvästra portal. Långhusets sidor har arrangerats för att kunna användas för utställningar och på olika ställen i rummet har ställts upp lösa bänkar från 1892 års inredning. År 2011 tillkom en ny orgel med målad, klassicerande fasad i stället för 1960 års fasad i furu. Kyrkorummets karaktärsförändringar avspeglar den stilhistoriska utvecklingen. Medan 1600-1700-talets omvandling kan hänföras till barockens stilepok och 1807 års kyrkorum till nyklassicismens bär 1892 års kyrkorum nygotikens stildrag, 1960 års modernismens med drag av brutalism i sin radikalitet och 2000-talets förändringar postmodernismens prägel.

Interiör mot öster. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Detalj av föregående. Årtalet 1807 syftar på en inre restaurering. Huggstensytorna var kalkade, i omfattningar målade med kvaderdekor, på kolonner marmorerade med stänkmålning. Detaljer på kapitäl och konsoler markerade i färg.

Altaranordningen. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Interiör mot väster. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA. Skranket för magasin i västra delen sannolikt ett ditflyttat tidigare korskrank. Placeringen talar för att de västra långhusportalerna, liksom nu, inte användes som huvudingångar vid denna tid.

Detalj av föregående bild visande bänkinredning, klockarbänk(?), skrank, nummertavla och dopfuntens placering. Dekorativa lister som hamnat inne i bänkraderna talar för att inredningen tillkommit i etapper eller att delar har flyttats om.

Kalkmålning på västra muren, den nedre ej överkalkade delen som skymdes av skranket. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Interiör mot sydväst, troligen 1892-1893 under påbörjat restaureringsarbete. Foto Carl Curman, ATA.

Detalj av föregående visande bänkinredningen och skranket i väster.

Södra sidoskeppet mot väster. Foto troligen Carl Fredrik Lindberg 1875, Gotlands Museum. Kamin uppställd vid södra muren. Långhusfönstren äldre form före 1892, då de förlängdes nedåt, framgår.

Interiör mot öster efter restaureringen 1892. Foto C. E. Lönngren 1894, Gotlands Museum.

Interiör mot öster efter restaureringen 1892. Foto J. W. Hamner troligen 1907, ATA.

Interiör mot sydväst, nordöst och norr efter restaureringen 1892. Foto Einar Erici 1915, ATA. All inredning utom altaruppsatsen och predikstolen har förnyats. Dopfunt, krucifix och ljuskronor har fått nya placeringar. Huggstensytor har frilagts och fogarna betonats.

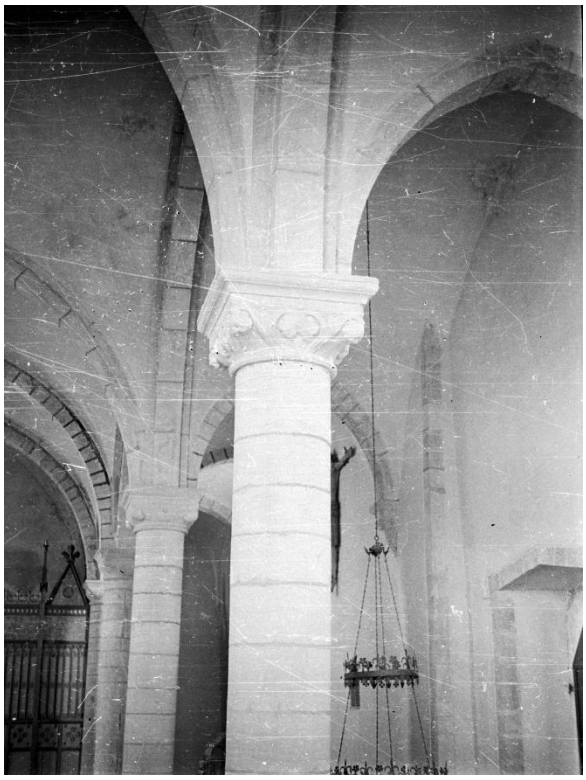
Interiör mot väster med 1892 års inredning, ritad av Gustaf Petterson. Foto Erik Lundberg 1934, ATA.

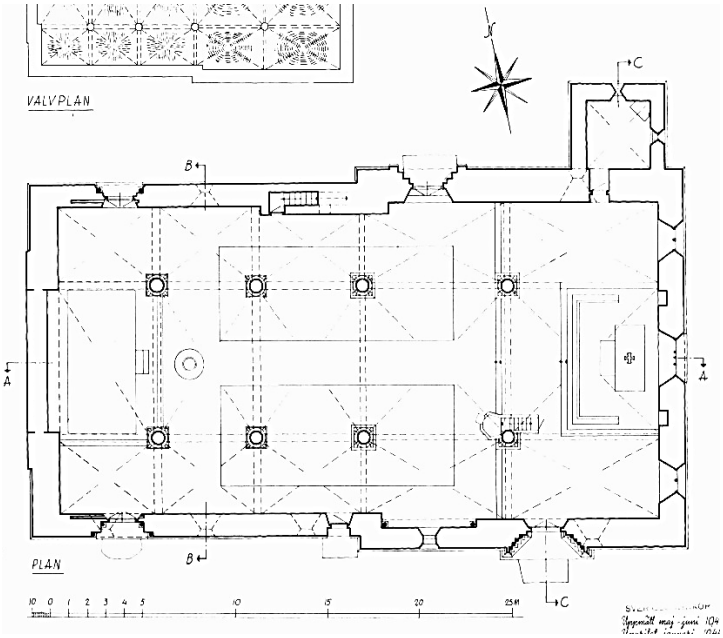

Orgel från 1892 med fasad ritad av Gustaf Petterson. Till höger del av orgeln synlig bakom dopfunten. Foto Erik Lundberg 1934 respektive Johnny Roosval ca 1905, ATA.

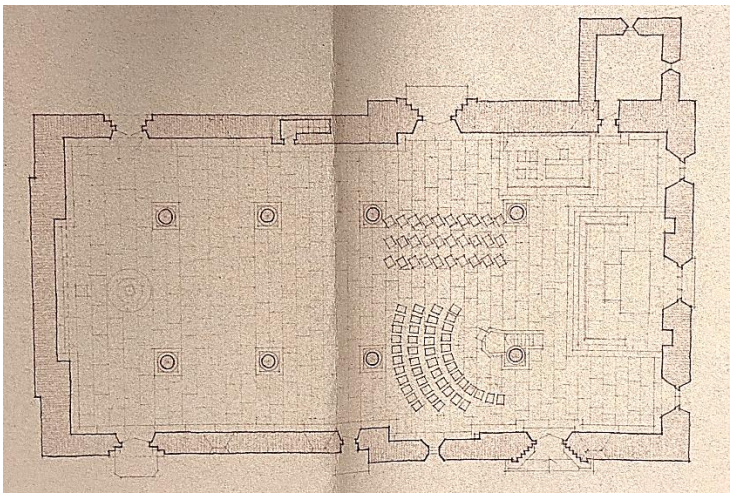

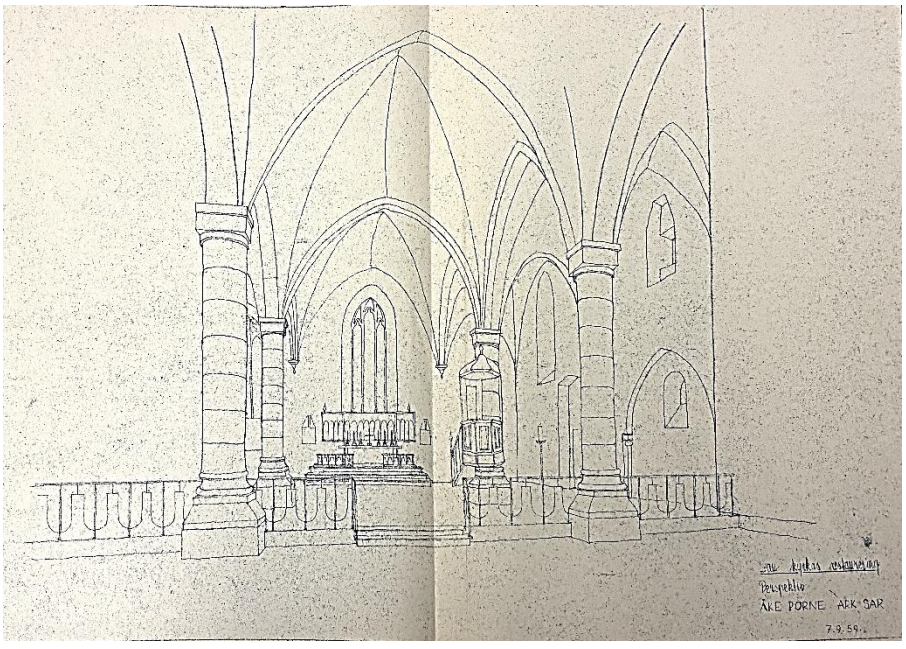
Blick mot sydväst och sydöst från koret. Foto Erik Lundberg1934, ATA.

Plan med kyrkans inredning mellan restaureringarna 1892 och 1958-1960. Uppmätning John Söderberg 1943, ATA.

Plan med förslag till restaurering av Åke Porne 1952. Ritning i Gotlands Museums arkiv. Lau kyrka, handlingar.

Förslag till kyrkans restaurering av Åke Porne 1959. Enligt förslaget skulle predikstolen behållas på sin plats. Ritning i Gotlands Museums arkiv, Lau kyrka, handlingar.

Interiör mot öster och väster efter restaureringen 1958-1960. Till vänster och nedan till vänster foto Sören Hallgren 1964, efter Sveriges Kyrkor 165, Gotland VI:7 (1975), nedan till höger foto Gösta Selling 1961, ATA. All inredning avlägsnad. Altarskåpet reducerat liksom predikstolen som även flyttats. Stolar har ersatt bänkarna. Den sparsamma möbleringen skall framhäva rummet och dess arkitektur.

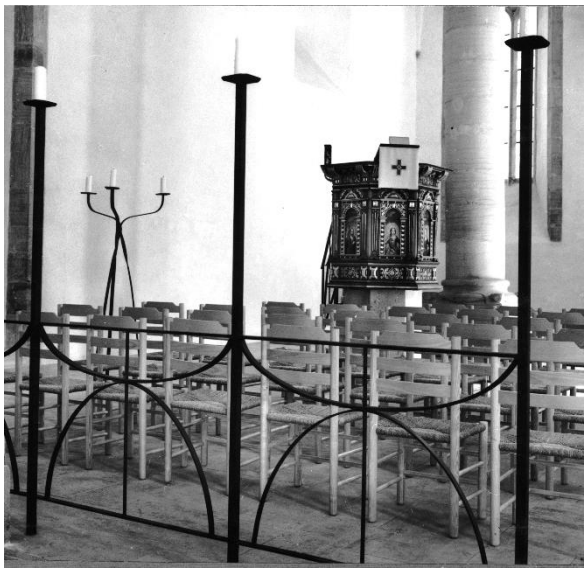

Interiör mot väster samt delar mot nordöst efter 1958-1960. Foto till vänster Georg Gådefors 1961, nedan Iwar Anderson 1961, ATA.

Altarets och altarskåpets förändringar 1958-1960. Det senare tillagda krönet av delar från äldre retabel avlägsnat och altaret rivet och återuppmurat för en äldre altarskiva från ett sidoaltare. Foto Einar Erici 1915, Gotlands Museum, respektive Erik Olsson 1960, ATA.

Altarskåpets mittparti, till höger kompletterat med en rekonstruerad Mariabild, sedan länge avlägsnad. Tillverkad av Bertil Nyström. Foto Erik Olsson 1960 respektive Iwar Anderson 1961, ATA.

Altaret, uppmurat av äldre delar 1958-1960, åter nedtaget och ommurat till utseendet före 1958 år 2003-2004. Till höger predikstolen i sin uppställning från 1958-1960 med enbart korgen, placerad på ett murat fundament på korets norra sida. Åter flyttad 2003-2004 och återställd till skicket före 1958. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001, Visby stift.

Bänk från 1892, återinflyttad, troligen på 1990-talet som komplement till stolsinredningen och ett första steg mot nuvarande bänkinrednings tillkomst. Till höger orgel, tillverkad 1960 av Åkerman & Lund, Knivsta, av delar från äldre orgeln, år 2003-2004 flyttad från långhuset till koret, senare ersatt av ny orgel. Foto Danne Pe Petersson och Hanna Hermansson 2001 respektive Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

Omedelbart norr om kyrkan ligger en medeltida ruin som kallas ”prästgård” eller ”kastalbacken”. Ruinen är 27 x 12 meter och utgörs av kallmurade kalkstensväggar som är 0,5-2 meter höga och 1 meter breda. I ett av rummen är ett välvt tak delvis bevarat. Ruinen frilades 1925-1926 och undersöktes och konserverades 1935-1936.[1] Ruinen är klassad som Fornlämning.[2]
Från undersökningen som gjordes av Alfred Edle 1935–1936 ska det enligt Lagerlöf finnas en rapport i Gotlands Museums arkiv.[3] Men vid eftersökningar i arkivet har denna rapport inte hittats.

I kyrkogårdsmuren sitter en del av synlig malsten, en natursten som är 50 x 30 cm bred och 15 cm tjock. Den ligger 7 meter öster om nordöstra hörnet av kyrkogårdsmuren och är klassad som Övrig kulturhistorisk lämning.[4]

Kyrkogården

Vid grävning 1952 för nedläggning av en åskledare påträffades en hällkista. Graven låg intill kyrkans västra gavel. Eftersom graven är undersökt och borttagen saknar den antikvarisk klassning.[5]

Kyrkan

En fyndlista från SHM tar utöver diverse lösfynd även upp ett fynd som ska komma från en av tre hällkistor som påträffats i kyrkan, ”under golvet mellan de östra pelarna”.[6] Rapporten finns inte i Gotlands Museums arkiv. Det är möjligt att den kan finnas på ATA (dnr: 7530/61, referensen nedan).[7]

[1] Lagerlöf & Stolt 1975
[2] L1977:8539 (Lau 63:1)
[3] Lagerlöf 1975 sid. 555
[4] L1976:957 (Lau 152:1)
[5] L1976:706 (Lau 120:3) Janson & 1965 ATA dnr: 2234/65.
[6] SHM inv. nr: 26899 & ATA dnr: 7530/61
[7] ATA dnr: 7530/61

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Lau kyrka är ett av de mest speciella av öns kyrkorum. Det saknar motstycke i sin storlek och till sin enhetligt sammanhållna form, medan kyrkans yttre är mer uppdelat. Den yttre profilen är ovanlig, inte minst till följd av takryttarens utformning. Takets utformning är därtill i hög grad formad av Åke Pornes personliga omgestaltning 1958-1960. Särskiljande drag i kyrkans yttre är sedan de många portalerna, men också deras utförande, inte minst norra långhusportalens kapitäl samt södra och norra korportalernas rika huggstensdekor. Ovanligt rikt bearbetade är även korets släthuggna fasader som i södra fasaden tydligt avspeglar att kyrkan haft en korsform som på den gotländska landsbygden annars bara är känt från en kyrka till.

I kyrkorummet är den enhetligt formade arkitekturen av stor verkan. Trots en åtskillnad på nära ett sekel har den östra delen anpassats till formen i det äldre långhuset i väster. Inte minst genom kyrkans sparsamma möblering framstår också arkitekturen ovanligt tydligt. Dopfuntens solitära uppställning i långhuset, målningarna i väster som skrivs in i nischen för den igensatta tornbågen, samt de sparsmakade smidesräckena är viktiga delar för rummets karaktär. Till detta bidrar också den runda smideskronan över dopfunten med sin enkla och tydliga form.

Av värde i kyrkorummets arkitektur är även kolonnernas skulpterade baser och kapitäl samt de skulpterade valvkonsolerna på väggarna, särskilt i kyrkans östra del. Kalkmålningen som är daterad 1520 hör till de gotländska kyrkornas sista medeltida fas och är det mest karaktäristiska verket av denne anonyme mästare. Viktigt är också rummets öppna karaktär som har ett egenvärde genom sin rymd. Ett närmast unikt inslag är sedan gluggen och plattformen mitt i vindstrappan, vars funktion är omdiskuterad. Vinden utgör ett stort rum, med egenartad karaktär genom de uppskjutande valvkuporna, vars ovansidor visar på skillnaden i valvslagningskonsten mellan 1200- och 1300-talen. Takryttarens fundament i betong, takryttarens järnstag och västra gaveln i rött tegel utgör oväntade inslag i miljön.

Kyrkans inventarier

Av kyrkans inredning är altarskåpet från 1400-talet värt att lyfta fram och dess kompletterande delar från ett 1300-talsretabel. Dopfunten är av stort värd och det är inte minst de medeltida ljuskronorna i järn, särskilt den över dopfunten. Triumfkrucifixet intar också en särställning som ett av norra Europas största. Predikstolen är anslående medan smidesräckena mitt i rummet och i altarringen är av stort värde för rummets karaktär. Ett viktigt värde att lyfta fram är även hur den stora kyrkan i Lau med sin märkliga byggnadshistoria väcker många frågor och funderingar kring dess tillkomst och funktion, men också hur den har kunnat hållas i bruk av en församling som den sannolikt under lång tid varit för stor för.

Kyrkogården

Lau kyrkogård tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar och har i stort bevarat sin ursprungliga storlek. Kyrkan ligger mellan två förhistoriska gravfält.

Alldeles norr om kyrkogården finns en trolig prästgårdsruin. Den ger helhetsmiljön ett stort värde.

Det finns tre bevarade stigluckor från medeltiden, varav i den västra stigluckans västra portal finns en latinsk text inhuggen i den södra dörrposten: JESUS NAZAREM REX: IVIDEORUM

I den norra mursträckningen som är äldst finns flera byggnadsdetaljer och en malsten.

Den delvis bevarade trädkransen ger kyrkogården en lummighet och rofylld känsla.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Lau socken. Gravarna finns framför allt söder om kyrkan. 14 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla/intressanta i kyrkogårdsinventeringen 1996.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Lau kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Lau kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1100-tal	Dopfunten av sandsten, tillverkad av Sigraf för en föregångare till den nuvarande kyrkan.	ATA
Medeltid	De båda ljuskronorna av järn tillverkas.	SvK
1200-tal	Under första hälften av århundradet byggdes långhuset samt ett kor i korsform. I korets N och S korsarmar har det troligen varit kapell som p.g.a. högt placerade fönster antas ha haft en övervåning. Kor och långhus verkar vara uppfört i enhetlig stil p.g.a. kapitälornamentik m.m.	GK
	Under 1200-talets andra fjärdedel tillkom ”Likporten” (långhusets SV portal) och ”Klockarporten” (långhusets N portal). I ”Klockarporten” finns en bom av furu som tros vara ursprunglig. ”Likporten” har en dörr av stående ekbrädor, invändigt klädd med gråmålade furubräder. Den har smidda järnbeslag som troligen är medeltida. ”Klockarportens” dörr, från restaureringen 1958-60, har smidda järnbeslag som troligen är återanvända medeltida beslag. Ornamental målning i tornbågsnischen.	SvK
1240-tal	Det stora triumfkrucifixet tillverkades av Hejnummästaren.	ATA
	Triumfkrucifixet av ek är det största i Norden.	GK
1265	I den treskeppiga byggnaden har byggmästaren Botvid från Eskelhem och hans son Lafrans Botvidarson varit verksamma. Lafrans var det främsta namnet inom unggotiken på ön. Vissa skulpturdelar som ingår i portalerna kan vara från en äldre kyrka, gjorda av Globus.	
o. 1300	Det stora gotiska koret byggdes. I dess S mur kan man ana resterna efter en gavel som visar på det tidigare korsformade koret.	ATA
	De gotiska portalerna ”Konfirmandporten” och ”Brudporten” uppfördes. ”Konfirmandportens” baspartier restaurerades 1958-60 då även dörren från 1892 byttes ut. ”Brudportens” vittrade delar byttes 1943 och 1958-60.	
	Långhusets och sakristians fasader samt korets Ö gavelfält är putsade och kalkade.	
	Sakristian byggdes, troligen av återanvänt material från 1200-talskyrkan.	
o.1400	Kyrkklockan (numera placerad i långhuset), är besläktad med Apengeterklockorna, tillverkades.	GK
1520	Intressanta muralmålningar gjordes i den igenmurade tornbågen, i långhusets V mur. Den föreställer Kristus som världsdomare samt Kristus med Apostlarna.	GK
1587	Detta årtal finns inskrivet i den medeltida altarskivan.	GF
1598-1600	Den orgel som kom till Lau kyrka 1892-93, byggdes för Visby	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1598-1600	domkyrka, av orgelbyggaren Gabriel Herlicius. 1949 skrev man i Gotlänningen att en av de äldsta spelbara orglarna i landet finns i Lau kyrka.	
1680	Predikstolen tillverkades.	SvK
1687	Man betalade för murarmästare och kalk.	GF
1688-1693	Flera betalningar gjordes för nya fönster.	GF
1697	Redan på denna tid var det bekymmersamt med underhållet av kyrkobyggnaden. Första rikskollekt som någonsin insamlats till en kyrka gick just till Lau.	ATA
1703	Altarskåpet förvärvades från moderkyrkan När. Det härstammar från 1400-talet och har en baksida från 1300-talet.	GF
	Målades predikstolskorgen av Christian Lorentz Numens.	GF
1737	”Kalck til kyrkiomurningen” anskaffades.	SvK
1739	Betalningar gjordes för glasmästare, kalk, murare och tegelsten.	GF
1753-54	Betalning gjordes för nya trappan till predikstolen samt kronan (baldakinen) på predikstolen.	GF
1754	Takstolarna byttes ut i långhuset. Eventuellt har en del gammalt virke återanvänts.	GF
	Målades de nya predikstolsdelarna av J. H. Dreutz.	GF
1756	Restaurering skedde av kyrktak och av takryttaren.	GF
	Långhusets takstol förnyades delvis och takvinkeln ändrades något. Till konstruktion och utformning anses korets takstol vara medeltida. Flertalet bjälkar har dock bytts ut p.g.a. röta. Man fick ekonomisk hjälp för åtgärderna.	SvK
1763	Vid en visitation rekommenderas att en omläggning av yttertaket.	SvK
1765	Återigen rekommenderades en omläggning av yttertaket. Man rekommenderade även att förse kyrkan med tegeltak, vilket delvis gjordes.	SvK
1778	Kyrktuppen sattes upp. Detta är ett troligt årtal för läggning av tegeltak.	GF
1782	Man betalade för åtta nya bänkar.	GF
1785	Årtalet står på nyckelskylten och beslagen av svartmålat smidesjärn på sakristians dörr. Den är av stående furubräder som utvändigt är klädda med profilerade bräder i blåmålat vinkelmönster. 1788 finns utgift för dörrens förfärdigande.	SvK
1793	Den mindre, troligen medeltida, takryttaren avlägsnades.	SvK
1794	Man betalade för målning av 14 nya bänkar, sakristidörr m.m.	GF
1805	Detta årtal finns inskrivet på den SÖ långhusportalens tympanonfält. Kyrkan genomgick detta år en omfattande yttre restaurering.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1807	Omfattande förnyelse skedde i kyrkorummet. Väggarna och kolonnerna vitkalkades. Svart färg applicerades i linjer och kvadermönster samt som stänkmålning på de västligaste kolonnerna. Ett kalkstensgolv lades i koret.	SvK
1821	Årtal i tornspira.	GF
1830	En riksomfattande inventering utfördes i samtliga kyrkor. I inventeringen över Lau kyrka anger man byggåret till 1122.	ATA
1840	Sakristians ursprungliga brädgolv utbyttes mot stengolv.	SvK
	Sakristians öppna spis från sent 1700-tal utbyttes mot en kakelugn.	SvK
1876	Kyrkans väggar putsades åter invändigt. Långhusets fönster förstorades genom 2 fots (60 cm) förlängning nedåt.	SvK
1886	Korfönstren fick delvis nya stenomfattningar och nya ”blybågar samt glas”.	SvK
1892-93	En större restaurering skedde i nygotisk stil. Hela kyrkorummet omgestaltades. Restaureringsförslaget upprättades av arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm. Bänkinredningarna från 1703 slopades till förmån för öppna bänkar. Den stora orgeln från Visby domkyrka placerades i ett jättelikt orgelhus, vilket upptog hela västväggen. Detta medförde att krucifixet fick flyttas från V till N väggen. Hela inredningen, inräknat den färgrika predikstolen från 1754, målades i ekimitation. Kalkstrykningen på bågar, kolonner och omfattningar avlägsnades. Trägolv lades in i hela kyrkan, det höjdes 3 dm i långhuset samt ytterligare 4 dm i koret. De yttermurar som inte var putsade utan uppförda med huggna stenar fogströks med cement.	ATA, SvK
1916	Sakristian fick en murad skorsten.	SvK
1923-24	N sidan av taket repareras.	ATA
1931	N, S och Ö murarna konstaterades vara fuktangripna.	ATA
1932	Ett program upprättades för införande av värmeledning.	ATA
1934	Tillstånd gavs till nytt golv i tornet, uppsättande av ledare för klockströngen i valvet, tröskel till huvudentrén på S fasaden samt målning och spackling av S sidans samtliga dörrar.	ATA
1935	Tillstånd gavs för reparation av tak. Galvaniserad plåt alternativt blyplåt föreskrevs istället för kopparplåt. Konsthistorisk fackman skall undersöka takstolar innan de togs ned.	ATA
	J. Roosval undersökte taket inför årets stora reparation. Takstolsvirket konstaterades vara angripet av röta.	ATA
1936	I N kyrkogårdsmuren tog man upp en tre meter bred öppning och en grind införskaffades till öppningen.	ATA
	Delar av putsen lossnade från Ö muren och sakristian. Inga åtgärder hann vidtagas innan andra världskriget bröt ut.	ATA
1943	Fogstrykning skedde på den N portalen. Konserveringen	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1943	utfördes av R. Lydahl, Etelhem.	
1946	Gotlands kyrkor undersöktes av Byggnadsstyrelsen. Lau kyrka var då i behov av omedelbara åtgärder.	ATA
1949	Sven Söderholm vid Byggnadsstyrelsen gjorde en ny undersökning där han fann att det rann vatten utmed väggarna från de otäta fönstren. Delar av taket och tornspiran var i mycket dåligt skick.	ATA
1950	Byggnadsstyrelsen gav Åke Porne i uppdrag att lägga förslag till en restaurering. Församlingen uppmanades att genom tillfälliga åtgärder stötta takryttaren, som annars riskerade att falla ned.	ATA
1952	Kyrkans åskledare omlades då den tidigare var otillräcklig.	ATA
	Åke Porne presenterade ett första utkast till åtgärder. Hans ledande idé var att frilägga arkitekturen i kyrkorummet. Kyrkorådet ogillade Pornes förslag. Man hade dessutom inte råd att genomföra det. Genom att riksantikvarien Bengt Thordeman såg till att Lau fick statliga bidrag kunde Porne genomföra sitt allra mest radikala förslag.	ATA
1958-60	Lau kyrka restaurerades enligt förslag av arkitekt Åke Porne.	GK
	Konserveringsrapporten anger att kyrkan helt har omputsats i sen tid. Endast mittpartiet på V väggen har orginalputs och medeltida målningar. I främre delen av kyrkan nyputsades alla ytor. På pelarbågarna målades fogarna så att de blev lika stenen. Fenom användes för att tvätta stenen.	ATA
	Portbladet i den SÖ långhusportalen tillkom.	SvK
	Sakristian putsades och avfärgades i grått. Sadeltakets vattrandade, tjärade furubräder omlades. Alla tak utom sakristians kläddes med kopparplåt. Golven belades invändigt med slipade kalkstensplattor samtidigt som det sänktes. Predikstolen byggdes om. Ett järnskrank sattes upp mellan långhus och kor. Den medeltida altarskivan lades i golvet framför altaret, vilket förminskades. Det nygotiska altarskranket från 1892 ersattes med ett järnräcke. Medeltida glasmålningsfragment sattes in i ett av de romanska korfönstren. Nya orgeln byggdes med pipor från föregående orgel. Värmeledning med ett varmluftsaggregat i ett pannrum under sakristian. En ny Maria-bild tillverkades till altarskåpet av Bertil Nyström, Slite. Invigning hölls av riksantikvarie Bengt Thordeman och kyrkoherde Hilding Jakobsson.	SvK GF ATA
1961	Varmluftsaggregatet byttes ut p.g.a. fabrikationsfel.	ATA
1962	Avslag på begäran om ytterligare belysning. Elektriskt ljus fanns endast över orgeln och i predikstolen.	GF
1968	Tillstånd gavs av RAÄ för en reparation putsen på en mindre yta bakom altarskåpet, samt för inklädnad av solbänkar och sakristians hängränna med blyplåt.	ATA
1974	Kyrkklockan spräcktes. Den lagades i Tönsberg i Norge genom	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1974	svetsning.	
	Vid en besiktning konstaterades att altarskåpets tillstånd är katastrofalt.	GF
1979	Den medeltida klockan sprack för andra gången. Nu ersattes den med en ny klocka.	ATA
1982	Altarskåpets målning säkrades av konservator p.g.a. omfattande flagning och färgbortfall.	GF
1988	Samtliga portar tjärströks.	GF
1989	Länsstyrelsen gav tillstånd till rengöring av dräneringen runt kyrkan.	ATA
1993	Konservator Carl Henrik Eliason konserverade altarskåpet.	GF
2000	Länsstyrelsen beslutar om restaurering och upphängning av magasinerade ljuskronor.	ATA
2003	En utvändig restaurering genomfördes då dräneringen lades 50 cm under golvnivån. Koppartaket och takryttaren sågs över och lagades/delvis lades om. Hängrännor och stuprör av kopparplåt monterades. Näten i takryttaren byttes. Sakristians faltak tjärströks och en taklucka monterades. Trätrall på klockdäcket reparerades och rengjordes. Klockbocksgenomförningen tätades. Fasaderna rengjordes och putslagades/foglagades. Fönstren, ljud- och ljusgluggarna sågs över. Portarna tätades, bladen tjärades, snörasskydd monterades. Åskskyddet kompletterades. Inspektionsbryggor och stegar byggdes på kor- och långhusvindarna.	GF
	Det gamla pannrummet fylldes igen. Tre nya belysningsstolpar sattes upp. Materialet i kyrkogårdsgången byttes mot kalkstensflis.	
	Reparationer gjordes på alla tre stigluckorna. Fasadputsen lagades och avfärgades. Putsen ströks tre gånger med vit kalkfärg. Tak, portblad och andra detaljer av trä tjärströks.	
2003-04	Restaureringsprogrammet togs fram av arkitekt Jan Utas och en referensgrupp med representanter för Samfälligheten Gotlands kyrkor, Länsstyrelsen, Länsmuseet, Högskolan på Gotland och Lau Hembygdsförening. Studenter från högskolans byggnadsvårdsprogram hjälpte till med förstudier. Marken S om kyrkan dränerades. Handikappramper av kalksten byggdes. Golvet i bänkarna oljades. Portalerna konserverades av Rebecca Kettunen. Väggar och valv rengjordes, putslagades och avfärgades, målningarna konserverades.	GF
	Nya ljuskronor av järn tillverkades av Wickmans Smide, Visby, de försågs med armaturer för belysning och strålvärme. I övrigt sågs kompletterades både belysningen och värme i kyrkan.	
	Altaret revs och ett nytt byggdes upp av altarskivan som på 1960-talet lades ned i korgolvet. Altarskranket kompletterades. Nya, slutna bänkkvarter och två skärmväggar tillverkades.	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2003-04	Predikstolen återuppsattes på sin ursprungliga plats tillsammans med de vid 1960-talet borttagna delarna (ljudtaket och trappan) och målningen på dessa konserverades resp. rekonstruerades. Orgeln flyttades till den N korväggen. Krucifixet, altarskåpet, dopfuntslocket, fattigstocken och de två väggskåpen i Ö korväggen konserverades av C. H. Eliason En nummertavla från 1700-talet fick nytt stativ och placerades i kyrkorummet. Textilierna sågs över och ny förvaring anordnandes av textilkonsulterna Lotine, altarprydnader nyproducerades för att passa det nya altaret. Elringning installerades. Ljuskronorna renoverades av Dahlströms metallgjuteri HB.	
2004	Likvagnen renoverades av Bernt Hallgren.	GF
2006	Kyrkogårdsmuren restaurerades muren mot V är helt omlagd, muren mot S är i mindre mängd omlagd, den Ö och N muren är omlagd i delvis större omfattning.	GF
2007	Kyrkogårdsgångarna stensattes och en ramp till den SV långhusportalen anordnades.	GF
2012	Målning av orgel. Entreprenör Jerry Jannehags måleri.	GM
2014	En askgravlund anlades.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv.)
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilssön Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor 165, Gotland VI:7 (1975).
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.
Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.
Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Länsmuseet Gotlands fornsals arkiv, Visby
Inventering av inventarierna i Lau kyrka 2001, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Lau kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Janson, S B F. 1965. Rapport ATA dnr: 2234/65.
Program för utvändiga och invändiga reparationsarbeten på Lau kyrka, upprättat av arkitekt Jan Utas 2001.
Vård- och underhållsplan Lau kyrka 2009. Arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
Lagerlöf, E & Stolt, B. 1975. Lau kyrka. Ingår i serien Sveriges kyrkor.
Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Strelow H. Nilssön, Cronica Guthilandorum, 1633.
Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Geografisk karta Lau socken 1701. Lantmäteristyrelsen H54-1:1
Skattläggningskarta Lau socken 1752. Lantmäteristyrelsen H54-1:2
Laga skiftes karta, Bjerges 1, 1889. Lantmäteristyrelsen H54-3:3